

РЕЗЮМЕТА

***НА НАУЧНИТЕ ТРУДОВЕ
НА ДОЦ. Д.Н.К. ВАСИЛ МАРКОВ МАРКОВ
ЗА ПЕРИОДА СЛЕД ЗАЩИТАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД ЗА
ПРИДОБИВАНЕ НА ОБРАЗОВАТЕЛНАТА И НАУЧНА СТЕПЕН
„ДОКТОР”***

Васил Марков. Изображения на световното дърво в народното изкуство от Централна Стара планина. – Архив за поселищни проучвания, 1994, № 2, с. 72-82.

Резюме

Изобразяването на растителни мотиви: дървета, цветя, клонки е особено предпочитан мотив в българското възрожденско изкуство изобщо и в частност за територията на Централна Стара планина. В съвременната етнографска и изкуствоведска наука се е наложило мнението за една изключителна виталност, която майсторите на дърворезби, каменни и металопластични произведения заимстват изключително от заобикалящата ги действителност. Без да отрича това реалистично светоусещане, авторът е изследвал онези изображения и сцени от църковното и народното приложно изкуство, които ако не пряко, то поне като художествена традиция, предавана от поколение на поколение майстори, са повлияни от митологичното мислене. Разгледани са паметници от Габровско, Севлиевско, Ловешко, Троянско, Тетевенско, като е проследена основно вертикалната структура на подредения космос, определена от космическото дърво. Анализирани са също изображения на двуборчески сцени – вариант на основния двуборчески мит, показани край космическото дърво като символ, бележещ центъра на света. Специално внимание е отделено на връзката между вербалния и изобразителния фолклор, личаща много добре в изследваните паметници.

Васил Марков. Митологични символи от българското възрожденско изкуство: Монография. - София: Респект, 1994.

Резюме

Изследването е резултат от многогодишни проучвания на автора върху възрожденското изобразително изкуство и върху традиционната народна култура от региона на Централна Стара планина. Изображенията на митологични символи привличат вниманието с изключително богатото си присъствие във възрожденската дърворезба и каменна пластика. Те представляват един богат и малко използван източник за българската

народна митология, а също възможност за изясняването на още един аспект от етническата специфика на проучваните художествени паметници. Основна цел на изследването е опитът за анализ на избраните изображения, целящ в крайна сметка изясняването на връзката им с аналогичните образи от устния фолклор, народната вяра и апокрифната книжнина; установяване на езическите и християнските наслоения, на устойчивостта на етническата традиция и като цяло – мястото на тези процеси за формирането на българското възрожденско изкуство. В стремежа си да представя изображенията в развитие съм привлякъл, там където е възможно, като източници и ред художествени паметници, открити по археологически път, а също и писмени източници, принадлежащи към по-ранни епохи.

Българското възрожденско изобразително изкуство наследява от езическата древност богата гама от символи и изображения на митологични същества. Изследваните няколко от тях свидетелстват, че сериозен принос в това наследство имат религиозните системи на славяни, прабългари и завареното тук на Балканите антично население. Една част от тази символика още през Средновековието, усвоена и преработена, е изпълнена с ново семантично съдържание. Друга част навлиза направо в българското народно приложно изкуство, като съхранява старите си езически значения и функции, оставайки здраво свързана с народния бит, с обичайната и обредна практика, с фолклора и апокрифната литература. Така старите езически изображения и символи: на световното дърво, на слънцето, на змея и змията (основно изследвани в монографията, б.а.) продължават да присъстват в изкуството ни, макар и с християнско семантично съдържание или с избледняващо езическо.

Въпреки тези процеси, обаче, и във външния си облик и във функциите си тези изображения носят твърде много черти на своя първообраз. Тук ще се позова на композициите от възрожденската църковна дърворезба и каменна пластика, където изображенията на световното дърво са съхранени почти в класически вид: в подножието е змеят, над него – световното дърво, а над дървото – розетата, символизираща слънцето. В българското народно приложно изкуство от XIX в. продължава да се усеща внушението, че световното дърво е в центъра на света и във връзка с него се извършва подвигът на героя, който вече най-често е заменен с християнски персонажи. Антропоморфният вид на множество слънчеви изображения от църковното изобразително изкуство от Централна Стара планина е безспорно свидетелство за влиянието на древните езически представи и вярвания за слънцето върху изкуството от XIX век в изследвания регион, ако и то да е опосредствано от канонично-християнската, от апокрифната книжнина и от фолклора. Свидетелство за едно такова влияние е и присъствието на венеца около кръглия лик на слънцето. Геометричната слънчева символика вероятно

много до късно е съхранила също голяма част от езическата си семантика, както свидетелстват направените паралели със съответните символи в обредните хлябове, независимо от това, че част от нея се използва успоредно и в църковното приложно изкуство с християнизирано съдържание.

Особено много езически черти личат във външния облик на змея, съчетаващ в обобщения си образ части на влечуго, човек и птица, посредством което са кодирани чрез изобразителния език неговите медиативни функции. Към древни езически представи отвеждат фиксираните във възрожденското изобразително изкуство връзки на змея с огъня, многоглавия му вид, роговете върху главата и опашката, стрелите – излизаци от устата му. На древни езически демони напомнят и изображенията на чумата и смъртта. Без съмнение с езически произход са и представите за пътя на човешката душа след смъртта, вдъхновили народния художник да го изобрази върху домашен иконостас от Троянско.

Сравнителният анализ между интересуващите ни изображения и техните по-ранни първообрази от Античността и Средновековието, от една страна, и сравнението с образи на световното дърво, слънцето, змея и змията, чумата и смъртта в устното народно творчество, от друга, свидетелстват за изключителната приемувствена роля, която са изиграли фолклорът, апокрифната литература, както и народната обичайна и обредна практика за съхраняването на редица езически черти и във външноформален и във функционален аспект. Известно значение за пренасянето на традицията имат и паметниците на изобразителното изкуство, особена ръкописната книга.

Продължителното успоредно битуване на християнски и езически семантични съдържания за един и същи вид символи довежда като реален резултат до двойственото им тълкуване за един по-продължителен период от време, след приемането на християнството. През периода XV-XVIII век този процес се засилва особено много с демократизирането на българската църква, при което старото противоречие християнско-езическо избледнява и се заменя от противопоставянето християнско – мюсюлманско. Така ред езически черти, съхранени чрез апокрифите и фолклора, като част от българската народна култура, поради продължителното практикуване на християнството на битово ниво започват да се схващат като християнски, противостоящи на мюсюлманската култура. Така българската култура от XV-XIX век абсорбира ред неизкоренени от християнството езически преживелици, които ще избуят като художествени превъплъщения, когато през XVIII-XIX век духовните и материални условия извикат на живот бурния разцвет на архитектурата и изобразителните изкуства. И тогава те ще продължат да бъдат обилно подхранвани от апокрифни легенди и народни поверия, защото те все още са твърде живи, въпреки просвещенските процеси и са част от съзнанието на българина през

Възраждането. Така ще стане възможно ламите под кръста от венчилките на дърворезбените иконостаси да се тълкуват като сразения Сатана, в религиозно-библейски аспект, но и като пазители на кръста, в чисто фолклорно-езически смисъл. Змията върху корнизите на църквите ще бъде мислена като символ на греха, но и като змията – стопан и пазител на божия дом...

Едно обаче е сигурно: въпреки бликащите езически черти, българинът от възрожденската епоха е възприемал изследваните изображения като естествена и неразделна част от собствената си християнска култура. Само с този факт може да се обясни най-големия парадокс, до който се достига в българското възрожденско изкуство. Определено езически по своя произход и дори по семантично съдържание изображения и символи са поставени в услуга на християнската религия.

Именно тези процеси са причината за изключително повишената роля на фолклора във възрожденското изкуство от Централна Стара планина. Във време на засилено паганизиране на християнството, традиционната народна култура се превръща в специфичен етнически филтър както по отношение на проникващите отвън чужди влияния, образи и символи в изкуството на Българското възраждане, така и по отношение на предпочитаемостта на едни или други известни вече изображения. Масово се наблюдава предпочитаемост към изображения и символи, близки до тези, формирани в народната вяра, фолклора и апокрифната книжнина. Този процес е особено характерен за селските църкви, където обикновено работят местни майстори – примитивисти, близки по дух и по творчески възможности до традиционния творчески колектив.

Васил Марков. Патриотични мотиви в народното изкуство от Троянско от Освобождението до 40-те години на XX век. - В: Културно-историческото наследство на Троянския край. Кн.7 - София: София – ЕООД, 1994, с. 63-66

Резюме

Една от най-ярките изяви на националното ни Възраждане е избликът на национално самочувствие и патриотизъм, придобил множество проявления на територията на Троянския край. Изобразителното изкуство, като особено чувствителна материя, отразява твърде живо новопоявилите се тенденции в обществото. В архитектурата на християнския храм от региона се възраждат старите строителни традиции от времето на свободната българска държава. В дърворезбените и каменопластични творби, красящи неговия интериор и екстериор, особено често започва да присъства националният символ – разярен лъв или двуглав орел, който от символ на източноправославната вяра все повече еволюира в знак на

надеждата за национално освобождение от вековния поробител от страна на Русия. През 1847-1848 г. Захарий Зограф превръща с фреските си притвора на църквата „Успение Богородично” в Троянския манастир в пантеон на българските царе, светци и патриарси. Изобщо не е случаен фактът, че същите онези, които режат националните символи по дърворезбените иконостаси и служат в християнския храм, част от който е изписан като апотеоз на националната идея, стават най-ревностните будители и участници в националната ни революция за освобождението от османско иго. В статията е проследено развитието на националните символи в следосвобожденския период до 40-те години на ХХ век в народното изкуство от Троянско – главно по паметници, съхранявани в Музея на народните художествени занаяти и приложните изкуства. Основният акцент е поставен върху мястото на националния символ – лъва в паметниците на народното приложно изкуство. Анализирани са и други изображения, отразяващи актуални за нацията събития и свързани с тях личности.

Васил Марков. Два мотива от пътя на човешката душа след смъртта (По данни от изобразителния фолклор от Троянско). – В: Поселищни проучвания, 1995, № 3-4, с 65-68.

Резюме

Изследването цели да въведе в научен оборот две уникални изображения от домашен иконостас, произхождащ от Троянско. Върху едната страница на иконостаса е гравирана лодка. В нея е стъпило антропоморфно същество, показано в цял ръст, облечено в риза пристегната в кръста. Има човешко лице и два рога на главата. С двете ръце гребе с гребло. Това изображение се свързва с българската народна представа за пътуването на душата към отвъдния свят след смъртта и преминаването и през реката с лодка, карана от митологичен лодкар. Вероятно се касае за изображение, внушено от късен, фолклоризиран вариант на античния мит за лодкаря Харон, превозвщ душите на мъртвите през реката Стикс, чието име е преминало на български като Хару. Според българските митологични представи Хару е стар, лош и грозен човек – злина. Среща се и в народните клетви за смърт: „Хару те яло”. В тази сравнително късна епоха видът на античния митологичен лодкар вече е забравен и като същество от подземния свят той в известна степен се уподобява на дявол. Върху главата му са поставени рога. Че действително се касае за сцена, представляваща пътя на човешката душа след смъртта показва още една сцена от същия домашен иконостас. Гравирана е птица, подобна на голям гълъб, яхната от човешка фигура. Изображението има чудесен аналог в народната вяра, че точно ангелите и белите гълъби вдигат

праведната душа към рая, след като тя е преминала през рекатта и през врататта на вечността.

Васил Марков. Уникални пластики от църквата „Св. Всех светих” в с. Голяма Желязна, Троянско. – В: Известия на Регионален исторически музей – Ловеч. № 2, - Ловеч: ИК Витал, 1996, с. 99-101.

Резюме

Изследвано е уникалното възрожденско изображение на домашна змия-стопан върху източната фасада на църквата „Св. Всех светих” в с. Голяма Желязна, Троянско. Посочени са още няколко паралела на аналогични изображения на змии, главно изпълнени в каменна пластика по корнизи на възрожденски църкви от Централна Стара планина. Авторът счита че тази древна езическа митологична представа е пренесена от устния фолклор и че пак народната вяра е причината това изображение да се появи върху фасадата на този християнски храм. Тълкувана е и човешката маска, обградена от змейски глави сякаш излизащи от стената, върху северната фасада на църквата. Авторът изказва хипотезата, че навярно се касае за изображение на митологичния змей – закрилник и стопан на селото (с който са свързани множество местни легенди, б.а.), показан антропоморфно, като триглав и като едноглав змей. И двете изображения възхождат към езическата древност. Пренесени чрез народната вяра, устния фолклор и апокрифната книжнина, те възкръсват за нов живот в приложното изкуство на XIX век като израз на сложния синкретизъм в религиозно-митологичните представи на възрожденските българи, колебаещи се между християнската вяра и битувашите във фолклора ни древни езически преживелици.

Васил Марков. Изображения на болести и смърт във възрожденското изкуство от Централна Стара планина. - В: Народната култура на балканджийте. –Габрово: АЕК Етъра, 1996, с. 163-170.

Резюме

Изображенията на болести и особено на смъртта, както и на съдбата на душата в отвъдния свят са сравнително често срещан сюжет в църковната живопис от Централна Стара планина. Отделни паметници на народното изкуство допълват тази картина и дават добра възможност за изясняване на взаимовръзките между народна вяра и изобразително изкуство. Те са интересно свидетелство за натрупванията в българската народна митология, за сложната и в повечето случаи мъчно доловима симбиоза между християнската култура и наследството от езическата древност. В текста е предложен семантичен и функционален анализ на изображението на чумата, показана като каменна пластика от църквата в с. Столът, Севлиево. Направен е изводът, че въпреки че става дума за

езически митологичен персонаж от българската народна култура, той е поставен в услуга на християнската религия, етика и морал. Изследвани са също семантичните и функционални аспекти на образите на чумата, на скелета с коса, на Архангел Михаил – Душевадник, както и на ламята от възрожденското изобразително изкуство в региона, мислени като агенти на смъртта. Разгледани са и изображения от пътя на душата след смъртта съдържащи интересни културни наслоения и забележителна симбиоза между християнски и езически митологични представи и вярвания.

Васил Марков. Пътят на слънцето. – В: Културно-историческото наследство на Троянския край. № 9 - Троян: МНХЗПИ, 1996, с. 115-118.

Резюме

Статията е посветена на наследството от слънчевия култ от древните религии на Източното Средиземноморие в българската апокрифна книжнина и в устния фолклор. Акцентирани са върху една народна песен от Ловешко, където слънцето е представено като конник, както и върху народната представа за слънцето като митологичен персонаж, който всичко вижда от небосклона и в тази връзка е защитник на справедливостта. Авторът открива паралели на тази представа и в християнските апокрифи. Анализирани са и фолклорният образ на християнския пророк Илия, като наследник едновременно и на езическия бог на бурята и на слънчевото божество.

Васил Марков. Митологични символи от Класическия Изток, Източното Средиземноморие и Балканите. Културно-исторически наслоения: Монография. - София: Респект, 1997.

Резюме

Дори и най-беглият поглед върху развитието на митологичните символи ни среща с тяхната изключителна устойчивост и хилядолетно съществуване. Всеки опит да открием корените на един или друг основен митологичен символ най-често ни връща в зората на човешкото общество, към раждането на духовния живот на човечеството с появата на разумния човек през късния палеолит и мезолита – времето на разселването му на огромни територии на планетата. От тогава, чак до новото време на рационален преврат в мисленето, те съпътстват духовния живот на човечеството, втъкани в многобройни религиозни системи, неизменна част от фолклора, литературата и изобразителното изкуство.

По един своеобразен и изключително интересен начин развитието на митологичните символи отразява две големи тенденции в пътя на човешкия дух: консерватизма и устойчивостта на традицията, пренесли

през хилядолетията родените в зората на човешката история символи и митологични модели, почти до наши дни, от една страна и търсещия човешки дух, развил митологичните образи до известното ни изключително богатство и многообразие, често превръщайки ги в забележителни художествени образци на човешката култура.

Така определения в заглавието регион на изследването на Класическия Изток, Източното Средиземноморие и Балканите ни дава възможност да проследим, макар и в избрани паметници хилядолетния процес на културно-исторически наслоения в митологичните символи в географски ареал, където се раждат най-старите човешки цивилизации и в един огромен отрязък от време – от раждането на разумния човек до края на традиционните общества от XVIII-XIX век. Сред огромното море от митологични символи съм избрал три – космическото дърво, слънцето и змеят. Три основни символа от вертикалния митологичен модел на света, родени в зората на човешката култура и показващи изключителна устойчивост и хилядолетно развитие почти до началото на нашия век.

Имайки достатъчно ясна представа за огромния период от време и значителния географски обхват на изследването, както и за реално необозримото количество паметници и литература, свързани с изследваната проблематика, в никакъв случай не бих могъл в рамките на това изследване да претендирам за изчерпателност. Опирайки се върху основни или върху сметени от мен за показателни паметници от изобразителното изкуство, фолклора и литературата на древните и съвременни народи в изследвания регион, съм се опитал да очертая пътищата на културно-исторически наслоения при избраните митологични символи, както и механизмите за пренасяне на традицията. Това са процеси достатъчно сложни и деликатни за проучване, за да водят до окончателни и еднозначни тези. В такъв аспект този мой опит за анализ би трябвало да се разглежда, надявам се, като едно добро начало.

Изследваните символи олицетворяват вертикалния модел на света според древните митологични представи на народите от Класическия Изток, Източното Средиземноморие и Балканите. Космическото дърво е символ на организирания космос в неговата класическа триделност – подземен свят, свързан с корените, стебло – свързано с наземния и корона - кореспондираща с небесния свят. Олицетворения на двете вечно противопоставени митологични сфери – небесната и подземната са слънцето и неговият исконен враг – хтоничния змей. Те се намират във вечен и нестихващ двубой. Двубой между светлото и тъмното начало, между живота и смъртта, между плодородието и разрушителните стихии.

С поддържането на извечния космически ред, а оттам и на вечния живот, символизиран от космическото дърво, са заети върховните небесни божества. Това се постига чрез победата на небесното над хтоничното начало. Този именно факт обяснява причината, поради която основният

двуборчески мит се мисли във връзка с космическото дърво. Тази митологична представа е отразена както в писмените източници, така и в изобразителното изкуство. Приобщаването към космическото дърво е приобщаване към безсмъртието и вечността на космоса, който то символизира. Така божествата от Двуречието и Египет, от Древна Гърция и Древна Тракия естествено се представят свързани с космическото дърво, т.е. притежаващи безсмъртие и вечен живот. В „Повест за кръстното дърво” откриваме и младия християнски Бог в клоните на космическото дърво.

Това, което е извечна даденост, според древните митологични представи, за божествата от макрокосмоса – вечния живот, е исконна ценност, към която се стремят смъртните, повтаряйки тук на земята божествения ред в един микрокосмос. Към вечен живот се стреми героят Гилгамеш от шумеро-акадската митология. Към осигуряване на вечен живот на душата след смъртта са насочени усилията в древноегипетската религия. След множество подвизи, обикновено повтарящи тези на върховното божество от основния двуборчески мит, елинските и тракийските герои получават божествената царска власт и безсмъртието. Проблемът за вечния живот на душата след смъртта продължава да бъде основен в митологичните представи и в християнската епоха. Това направило особено популярни сцени от изобразителното изкуство като „Грехопадението”, както и редица морално-религиозни сцени каквито са например „Страшният съд” и „Колелото на живота” от възрожденското изкуство на Балканите. Така във връзка с извечно интригуващата семантична верига: раждане – живот – смърт – осигуряване на безсмъртие на душата след смъртта трябва да се търси продължителния и като цяло твърде сложен процес на културно-исторически наслоения в изследваните митологични символи. Описването чрез тях, посредством мита, на космическия модел на света, макрокосмоса и пътя за приобщаване към него е осигурило широкото им присъствие и устойчивост на семантичната им натовареност за един забележителен период от време и на значителни територии.

Символите на върховното божество, на победения от него хтоничен дракон, на слънцето, змея и космическото дърво от историческите общества насетне стават част от атрибутите, символизиращи властта на царя – земния наместник на небесното божество. Така слънчевият змей пази и слънцето Ра в Египет, и неговия земен наместник – фараона. Възсядането на трона от хетската митология олицетворява победата над дракона – антагонист, който ще открием в изкуството на Древния Изток, показан стъпкан в краката на владетеля. Тронът се възприема като символ на космическото дърво както в Акад, така и хилядолетия по-късно при дърворезбовани владишки тронове от възрожденското изкуство на

Балканите. Във функционален план сядането в него може да се мисли като приобщаване към вечността на космоса и божественото.

В контекста на изложението естествено изниква въпросът за пътищата за пренасянето на традицията както по отношение на външноформалния образ на изследваните митологични символи, така и във връзка със семантичната им натовареност. С основание много изследователи сочат изключителната роля на устния фолклор в това отношение. Без да се отрича този безспорен факт, трябва да се отчита и ролята на официалната висока култура в този процес, а именно умишленото заимстване на символи от отмиращи или съседни религии и култури и възраждането им за нов живот. Показателно в това отношение е приобщаването на изследваните символи към християнската религия. Така слънчевата символика се свързва с източника на божествена светлина и често олицетворява самия върховен християнски Бог. Змеят започва да символизира дявола – основния враг на Бога, а космическото дърво, както вече посочих, откриваме като кръстно дърво. Този процес на приобщаване на тези, както и на множество други, древни езически символи към християнството е завършен в основни линии през Раннохристиянската епоха и те постепенно са канонизирани.

Извън каноничните представи обаче в духовния живот на източносредиземноморския свят през Средновековието и чак до Новото време продължават да живеят и ред неканонизирани християнски и чисто езически митологични представи за космическото дърво, слънцето и змея, както и за редица още митологични символи, обилно подхранвани от фолклора и народната обичайна практика.

Бурното развитие на възрожденското изобразително изкуство през XVIII - XIX век превръща тези символи в художествени образи от дърворезба, каменна пластика и живопис, извиквайки ги сякаш за последен път за нов живот в рамките на балканския барок, със семантика, трупана в източносредиземноморския свят с хилядолетия.

Васил Марков. За произхода и развитието на Троянската керамична школа. – Българска етнология, 1998, № 1-2, с. 144-150, (съавтор Даниел Кисьов).

Резюме

Изследването има за цел да запълни едно бяло петно в историята на керамиката и да представи ренесансовите процеси, развиващи се в нея по подобие на възрожденската живопис, дърворезба и каменна пластика. При проучването на „троянската шарка” се натъкнахме на подобен вид декорация, развила се върху различни материали. Макар понякога технологията да е различна, то външната украса на тези предмети е удивително сходна. У нас този вид техника е станала популярна с името

„троянска шарка”, в Китай – „ахатова перушина”, в Египет – „египетско разноцветно стъкло”, в Русия „техника пастелаж” и най-много касаещата ни в разглеждания проблем - техниката „перушина” в Англия. Някои от тези техники е възможно да са си влияли една на друга, като например китайските съдове от династията Сунг, изпълнени в техника „ахатова перушина” и присъстващи в британските колекции, и английската техника „перушина”, използвана масово в продължение на 250 години. Тази техника бе открита върху фрагменти от керамични съдове в България по Южното Черноморие, датиращи от XVIII-XIX в. Известна е склонността на троянските майстори да заимстват и творчески да преосмислят готовите композиционни схеми. Например „захариевите китки” са често срещани върху керамиката, рисувана с четка и са сериозно доказателство, че тези сравнително затворени в дебрите на Балкана майстори са готови да използват всяка ценна идея за подобряване украсата на съдовете. Припомняме това доказателство като пример за разкрепостеността при възприемането на новото, особено в края на XIX в., когато това ново се оказвало лесно изпълнимо и едновременно с това с изключително ефектно и близко до колоритното и фигурално светоусещане на майстора, така и на купувача, то бързо се превръщало в преобладаваща техника. Стъпвайки върху нея, троянските майстори изграждат нова, собствена композиционна система, която успешно съчетават с добрите декоративни традиции на българската народна керамика от предходните епохи.

Васил Марков. За произхода на "холкерната" украса върху традиционните булчински ракли от Централна Стара планина. - В: Старопланински проучвания, 1999, № 1, с. 34-37.

Резюме

Холкерната украса е един от най-често срещаните видове декорации върху традиционните булчински ракли от Централна Стара планина. Най-често върху челата на раклите са разположени шестлистни розети, вписани в един или в няколко кръга. Понякога те са част от сложни, многосъставни розети, където обикновено маркират центъра им. Холкерните розети се откриват и върху ред други паметници от българското народно изкуство – детски люлки, хурки, хомоти и пр. Като традиционна украса ги откриваме в руското, арменското, турското, дагестанското народно изкуство. Това е един широк историко-географски ареал, чиито център без съмнение е Изтока. Геометричният характер на тази украса подсказва едни твърде ранни прототипи, чието начало трябва да се търси в праисторическото изкуство. Изключително интересен и показателен паралел авторът открива в декоративната украса на древноеврейски каменен осуарий на Никанор Александрийски от 10 г. пр. Хр., съхраняван в Британския музей. Това му дава основание да предположи един твърде дълъг процес на културно-

исторически наслоения при формирането на художествените композиции на челата на булченските ракли от изследвания тип. Посочени са паралели от изображения на шестлистни розети, вписани в кръг от византийското и българското средновековно изобразително изкуство. Накрая авторът обръща внимание на названието на този тип украса на булчинските ракли от Троянско – „холкерна”, заета от немския термин за пергел (с който се изпълнава, б.а.) – холкер. Това е една илюстрация за срещата на Изтока и Запада в изкуството от българските земи.

Васил Марков. Възрожденски владишки тронове от българските земи. - В: Етнологията на границата на два века. - В. Търново: УИ Св. св. Кирил и Методий, 2000, с. 445-450.

Резюме

Архитектониката и декорацията на възрожденските владишки тронове от българските земи представлява значителен интерес за нашата наука, както поради богатството на форми и декоративни решения, така и поради реалната възможност да се разчетат древните пластове в тях. Специално внимание е отделено на архитектурата и свързаната с нея декорация на троновете, която според автора позволява да се сравни с космическото дърво. В текста е защитена тезата, че архитектурата и декорацията на българските възрожденски владишки тронове са съхранили най-малко три древни митологични представи: тази за семантичната съизмеримост между трона и космическото дърво; тази за двубоя между героя и антагониста, щастливият изход от който осигурява възсядането на трона и митологичната представа за охраняването на сакралното пространство.

Васил Марков. За свещения брак от древните религии на Балканите. - В: Тя на Балканите. - Благоевград: УИ Неофит Рилски, 2001, с. 348-353.

Резюме

Митът и съответно култовият ритуал свързани със свещения брак е основен и широко разпространен в религиите и обществата на Древния Изток и Източното Средиземноморие. Широкото им разпространение може да се обясни с хилядолетните културно-исторически контакти от този регион в древността, където се раждат най-ранните човешки култури; с една общност на древното религиозно-митологично мислене, сочещо появата на подредения космос и вечното му циклично възобновяване, като резултат от съединяването на женското и мъжкото божествено начало. Навсякъде то е свързано с осигуряването на плодородието и благополучието през годината. Изследването е посветено на артефактите

от този мит в традиционната народна култура. Следи от свещения брак авторът открива в българските народни легенди за моми, любени и отвлечени от змей. В тях той вижда артефакт от мита за отвлечената от Хадес Коре-Персефона. Като свидетелство за това, че става дума за следа от древната митологична представа за свещен брак с бога на подземния свят авторът се позовава и на българския обичай сватба-погребение. когато. Чрез сравнителен анализ с митологични представи и ритуали известни от антични писмени източници са открити следите от свещен брак в обредите от традиционния календарен празник Гергьовден, като наследник на древната Нова година, в кукерските обреди, както и в българската традиционна сватба.

Васил Марков. Следите на Бога. – В: Културата и предизвикателствата на новия век. Годишник на Факултута по изкуствата при ЮЗУ „Неофит Рилски”. Т. I., Благоевград: УИ Неофит Рилски, 2001, с. 133-139.

Резюме

Българската етническа територия и в частност югозападните български земи са изпълнени със свещени скали, върху които личат следи от крака или ръката на Крали Марко, от лъжицата и паницата му, от боздугана му, от краката на коня или кучето му. Авторът анализира символите и знаците върху мегалитните тракийски жертвеници „Марков камък” при с. Марулево и с. Покровник, Благоевградско, както и народните легенди, свързани с тях. Изведени са генеалогичните връзки с тракийската митология и култ, като анализирани фолклорни легенди са определени като антично, древнотракийско наследство. Накрая авторът обръща внимание на времето на навлизането на тези древни митологични представи в българския фолклор, който определено ги е съхранил, при това свързани с конкретни културно-исторически паметници, разбира се видоизменени в духа на българските вълшебни приказки. Това вероятно е станало в епохата на Късната античност и Ранното средновековие, когато оцелялото антично население в рамките на Ранна Византия се среща с новите господари на полуострова – славяни и прабългари.

Васил Марков. Следите от една тракийска легенда в българския фолклор. – In: Thrace and the Aegean. Eight international congress of Thracology. II. - Sofia, 2002, p. 965-968, (на немски език).

Резюме

Изследвана е българската народна легенда за змей, който люби и отвлеча мома, произхождаща от с. Голяма Желязна, Троянско. Тръгвайки „по следите” на легендата авторът попада на забележително

древнотракийско мегалитно светилище, отбелязано в митологичния текст, като мястото, където се осъществил свещения брак. Изследван е сакралния мегалитен паметник както в семантичен, така и във функционален план. Като паралели са привлечени още две аналогични тракийски мегалитни светилища, открити от автора, с екип, край с. Лесидрен и с. Гложене, Тетевенско, за които има записани същите народни легенди. Авторът вижда в генеалогичен план възможен паралел с тракийския мит за брака между северния вятър Борей и атинската принцеса Орития. Позовава се също върху сцените съдържащи дракон и жена от изображенията върху Летнишкото тракийско съкровище, открито на около 40 км северно от изследваните паметници. В заключение е посочено, че този комплексен научен подход при изследването на паметниците на терен е твърде перспективен и може да донесе още много нови източници за древните култури на Балканите.

Васил Марков. Изображения на митологични същества в дърворезбата от югозападните български земи. - Известия на Исторически музей Кюстендил. Т. VI, - Кюстендил, 2002, с. 67-69.

Резюме

Дърворезбата от югозападните български земи от епохата на Средновековието и Възраждането изобилства с мотиви на митологични същества – змейове, сирени, змии, слънца. Акцентът на изследването е поставен върху изображенията на змея и ламята, при това върху ранните образци, произхождащи от средновековната българска дърворезба от този регион, станали прототип за изображенията на змея в българското възрожденско изкуство. Основно са изследвани изображенията на змея в три от най-известните паметници на средновековното българско дърворезбено изкуство: вратата от Хрельовата кула в Рилския манастир, вратата на манастира Трескавец и вратата от църквата „Св. Никола” в Охрид. Разгледани са изображенията на змея като голяма змия, като крилата змия и змия с крака. Посочени са като паралели аналогични митологични представи от българската народна вяра. Обърнато е внимание на известните двуборчески сцени с изображения на змейове. Специално внимание е отделено на образите на двуглави змейове, при което вторите им, по-малки глави са поставени върху опашката. Това е едно декоративно решение на многоглавия змей, което ще бъде богато разработено в българската възрожденска дърворезба по-късно.

Васил Марков. Следите на Бога: Монография. - Благоевград: УИ Неофит Рилски, 2002.

Резюме

Изследването е посветено на следите от антични езически митове в български фолклорни легенди. Успоредно с това са проучвани и местностите на терен, с които са свързани легендите. Там в повечето случаи са локализирани от автора и колектива, работещ с него, древнотракийски светилища.

В първата част са анализирани български фолклорни легенди за моми любени и отвлечени от змей, произхождащи от Централна Северна България, Тракия и Македония. В тях авторът открива следи от древната мистериална легенда за любовта на Зевс с Деметра и с дъщеря и Коре - Персефона. Той изказва хипотезата, че в образа на змея, притежаващ едновременно и соларни и хтонични черти, българските народни легенди са съхранили един късен, фолклоризиран вариант на мъжкото върховно езическо божество от Древна Тракия. В образа на отвлечената мома авторът открива профанизиран и фолклоризиран образ на Великата Богиня в Древна Тракия. Отвличането на момата в подземния свят и после връщането и при майка и авторът сравнява със завръщането на Персефона при Деметра, след брака ѝ с Хадес от античния древногръцки мит. Това е един мит, с който в древността се описвала смяната на годишните сезони.

Тръгвайки по следите на тези легенди авторът локализира на върха на Пирин планина, в циркуса на Поповото езеро (2200 м н. в.) импозантно древнотракийско светилище, за което той предлага хипотезата, че би могло да бъде прочутото в древността светилище на Дионис-Сабазий. То е разположено в земите на древните беси, на върха на най – високата им планина, както сочи Херодот и има едновременно с това кръгъл план – сакрализираната територия на циркуса с диаметър 3 км. Регистриран от изследователския екип на автора по археологически път е централният жертвеник на светилището. Това е внушителна обърната пресечена пирамида, изсечена на върха на огромен каменен блок. Фрагментираната тракийска керамика, работена на ръка открита в съседство трябва да се отнесе най – общо към I хилядолетие пр. Хр. Светилището е оставило дълбоки следи в топонимите и легендите свързани с Поповото езеро и особено в имената на импозантните скалисти върхове “Кралев двор”, “Момин двор”, “Дженгал”, “Мангър тепе”, “Бесбог”, обграждащи кръгово циркуса. Топоними и легенди, които за пореден път отвеждат, като архетип, към античната мистериална легенда.

Особено показателни са съхранените до късно тук традиционни култови практики да се колят овни и да се палят огромни огньовете. При това не само от местното християнско и мюсюлманско население, но и от хора, идващи чак от района на Егейска Тракия и дори от Цариград. Най –

забележително е сведението, че участвалите в тези традиционни култови практики тук, ставали “хаджии”. Стойността на тази информация се засилва още повече, като се вземе предвид, че всеки каракачански кехая, от югоизточната част на Балканския полуостров е бил задължен от традицията ежегодно да коли курбан – един овен, на върха на Пирин планина. Без съмнение става дума за централно свято място на каракачаните, които с основание в науката се считат за преки етнически наследници на древните траки.

Във втората част на книгата са анализирани античните следи в легендите за Крали Марко, свързани с древнотракийски светилища. Фолклорните разкази и паметниците произхождат от Централна Северна България, Тракия и Македония. В образа на Крали Марко авторът вижда късният фолклорен наследник на мъжкото антропоморфно божество в Древна Тракия, познато ни от трако – римската епоха като тракийският конник – Херос. Анализирани са соларните и хтоничните черти в образа на Крали Марко. Функциите на този митологичен персонаж, аналогични с тези на едно езическо сезонно, вечно оттеглящо се и възраждащо се божество, на бог на бурята и едновременно с това бог на плодородието. Коментирана е връзката на героя с камъка, скалата и свещената планина. Символиката на ръката и кракът му, отличени върху скали, които почти без изключение се определят като древнотракийски светилища. Разгледана е символиката на паницата и лъжицата му, на сабята и боздугана му и др. По този начин чрез природни кодове, често само изкуствено маркирани със “следите” от езическото божество, древният мит е бил закрепван върху релефа на местността. Така древнотракийската езическа религия е превръщала “суровото във варено”, природните форми в културни феномени, една част от които са достигнали до нас като Крали Марков легендарен епос. Разбира се всичко това е придружено с множество още по – късни наслоения. В тази част са коментирани и няколко новооткрити живи лечебни култови практики, регистрирани върху древнотракийски мегалитни светилища, свързани пряко или косвено с Крали Марковия легендарен епос.

Накрая, на базата на цялостния анализ, авторът изказва генерално становище, че ако в тракийските светилища, откриваме по археологически път материалните следи от древните култови практики, то в коментираните легенди, посветени на тях личат следите от древния мит, който навярно се е разказвал там или най-малкото е определял семантично религиозните ритуали. В заключение авторът сочи, че според него този комплексен подход към информацията на терена е една от големите реални възможности за по-дълбокото вникване в духовността на стария свят.

Васил Марков. Традиционни народни лечебни практики свързани с тракийски мегалитни светилища. – Известия на Исторически музей Благоевград. Т. III. - Благоевград, 2002, с. 176-178 (съавтор доц. д-р Ангел Янков).

Резюме

Изследването е посветено на съхранените до наши дни традиционни народни лечебни практики върху мегалитното тракийско светилище „Марков камък” край с. Долен, Гоцеделчевско. Според местните народни представи дъждовната вода, която се събира в скално изсечените в тракийската древност жертвеници – мислени като следите от тялото на Крали Марко или стъпки от коня или кучето му е лековита. Основно в нея се лекуват брадавици. Болният сяда в специално скално изсечен (в древността) стол - седалище, с лице на изток. Зад гърба му остава кръглото изсичане пълно с дъждовна вода. Той измива ръцете си, по които има брадавици и пуска монета и конец от дрехата си в същото скално изсичане. След това става и си отива, без да се обръща назад с вярата, че ще оздравее. На базата на широки фолклорни и антични паралели е изведен древният езически произход на обряда, изпълняван и до днес върху сакрализираната в Древна Тракия скала. Във втората част на статията са изследвани лечебните ритуали, осъществявани през древнотракийски мегалитни арки край селата Долно Дряново и Крибул, Гоцеделчевско, в които определено личат следи, свързани с инициация, включваща ритуална смърт и ново раждане.

Васил Марков, Ал. Гоцев, А. Янков. Сакрално пространство в Древна Тракия: Монография. - Благоевград: УИ „Неофит Рилски”, 2003.

Резюме

В монографията са представени резултатите от комплексната научна експедиция “Тракийски светилища от Западните Родопи и Пирин”, организирана от ЮЗУ “Неофит Рилски” – Благоевград, Археологическия институт с музей при БАН – София и Етнографски музей – Пловдив за етапите 2001 – 2002 г.

Анализирани са историята и резултатите от археологическите проучвания на тракийските светилища в Западните Родопи. В етноложката част са характеризирани древните езически черти в народните летни празници, в народната демонология и традиционните лечебни практики. Последната трета част „Сакрално пространство от Западните Родопи и Пирин” с автор Васил Марков е посветена на културно-историческия анализ на източниците. Направен е опит за частична реконструкция на древните култови практики. Изследвана е култовата приемственост между древнотракийски езически и християнски свети места, проучени от

експедицията в землището на с. Ковачевица, Гоцеделчевско. Публикувани са първичните резултати от проучването на изследваните от експедицията скални арки от тракийските светилища „Цареви порти”, край с. Ковачевица, „Поп Симонов мост/Градището” край с. Долно Дряново и „Скрибина”, край с. Крибул, Гоцеделчевско. Специално внимание е отделено на живите народни лечебни практики свързани със скалните арки от Крибул и Долно Дряново като вероятно древнотракийско наследство в българската народна култура. Посочени са паралели от аналогични паметници и обредни практики известни от територията на Р Македония. Направен е структурен, семантичен и функционален анализ на тракийското мегалитно светилище „Маркова скала”, край с. Долен, Гоцеделчевско, както и на традиционните народни лечебни практики, свързани с него. Накрая са анализирани известните легенди, народните култови практики и новооткритите от експедицията археологически паметници в циркуса на Поповото езеро в Централен Пирин. Защитена е тезата, че се касае за особено значим древнотракийски сакрален център, оставил трайни следи не само като археологически паметници, но и в духовната култура както на българите от този регион, така и на други балкански етноси чак до края на XIX в.

Васил Марков. Един неизвестен тракийски култов център от Югозападна България. – Известия на Исторически музей Кюстендил. Т.Х, - Кюстендил, 2004, с.63-66.

Резюме

Изследвани са скалните арки от тракийските мегалитни светилища „Цареви порти”, край с. Ковачевица, „Поп Симонов мост/Градището”, край с. Долно Дряново и „Скрибина”, край с. Крибул, Гоцеделчевско в Западните Родопи. В две от тракийските светилища - „Градището” и „Скрибина” са засвидетелствани традиционни народни лечебни обреди за лекуване на физически и психически болести и особено женско безплодие, свързани с провираия през скалните арки на древните свети места. Посветената възрастна жена (баячка) довежда болния до арката, обикновено при изгрев слънце. Първо тя сама се моли до скалната арка. После мери болния с червен конец, който поставя на камъка. Болният се провира през отвора на мегалитното съоръжение, след което съблича горните си стари дрехи, които умишлено е облякъл, изоставя ги върху скалите около арката и остава по новите си дрехи. В дар слага дребни монети върху скалата. Вярва се че вече е оздравял: заедно със старите си дрехи е изоставил и старата си болна същност. Най-подробно ритуалът е съхранен в мегалитното светилище „Скрибина”, където според народните митологични представи лекува не камъкът, а голямата черна змия – стопан на святото място. На базата на редица паралели авторът извежда ритуала

от древнотракийските култови обреди, свързани с преминаването през смъртта и новото раждане за вечен живот.

Васил Марков. Следи от антични езически митове в български фолклорни легенди.- Годишник на Факултета по изкуствата при ЮЗУ Неофит Рилски. Т. II – Благоевград: УИ „Неофит Рилски”, 2005, с.173-176.

Резюме

В цяла група български народни легенди се разказва за водениците на Крали Марко. Почти всички представляват разрушения от кръгли антични сгради, разположени на самостоятелни, открояващи се конусовидни върхове. От друга страна в българската народна вяра воденицата е свърталище на вили, самовили, караконджули, дяволи и други митологични същества, които с изключителен успех Иван Венедиков нарече „изгонените богове”. Статията е посветена на изследването от автора, с екип, тракийско светилище на връх Чучул – Централна Стара планина, както и на легендарния Кралимарков цикъл от легенди и топоними, свързани с него. Откритите при археологическите сондажи в най-високата кръгла част на светилището дарове – копие, модел на боздуган и антични монети са интерпретирани във връзка с тракийската религия и култ. В заключение е изказана хипотезата, че ако в земята са се съхранили материални следи от древнотракийските култови практики, то в конкретните легенди, свързани с връх Чучул в Централния Балкан, могат да се търсят артефакти от древния езически мит. Факт, който вече многократно се потвърждава от редица други аналогични културно-исторически паметници в българските земи.

Васил Марков. Празникът „Св. Дух” в с. Ново Ляски, Гоцеделчевско. - In: Art and Culture with no Limits. - Blagoevgrad, 2004, p. 45-60 (на английски език, съавтор доц. д-р А. Янков).

Резюме

Представен е традиционният народен празник Св. Дух, честван ежегодно на 9/22 май на Ляски връх (Южен Пирин) от селата Ново Ляски (считани за домакини, тъй като святото място е в тяхното землище), Копривлен и Мусомища. Празникът се провежда на територията на древнотракийско мегалитно светилище. Над скалната яма-жертвеник при изгрев слънце се коли черен овен (със запалени свещи върху рогата), чиято кръв изтича в отвесната пещера. Там се пускат после черното руно, копитата и рогата на жертвеното животно. В ямата се поставят като дарове още монети и малки обредни хлябове. Тя се окичва се със змейски цветя – перуника, комунига, люляк. До тях се поставят още дарове – чорапи,

бонбони и пр. Входът на ямата се опалва с огън от голям сноп свеци. Единствено иконата на св. Христофор и водосвета на свещеника напомнят, че празникът е приобщен към християнската вяра. Накрая обредната яма се обикаля три пъти с отворено женско хоро, изпълнявано със змиевидна стъпка на хороводна песен, представяща св. Дух като гръмовержец и дарител на плодородието едновременно. Навярно се касае за култ към митологичния змей и неговата отвличена съпруга, чийто дом според местната легенда е пещерата-жертвеник на връх Ляски. Култ, който в християнската епоха е наследен от празника на св. Дух и този на св. Христофор. В заключение е изказана хипотезата, че вероятно се касае за древнотракийско наследство в образа на митологичния змей – мислен като закрилник и стопан на селските землища, който има едновременно характеристиката на хтонично и соларно божество, на един всебог и може да се свърже като генеалогия с Тракийският Дионис.

Васил Марков. Смъртта като жертва-изкупление. – In: *Le risqué de la mort dans les Balkans et en Europe.* - Veliko Tarnovo, 2005, p.60-64 (на френски език).

Резюме

Повод за изследването е откритата на терен информация за смъртта на малко момиче (преди 56 години) край скалната яма-жертвеник от черковището Св. Дух на Ляски връх в Южен Пирин, което е наследило древнотракийско мегалитно светилище. Детето се загубило и било открито след три дни мъртво на територията на черковището. На това свято място, край древнотракийската яма-жертвеник, представяна от местната легенда като дом на митологичния змей-закрилник на землището и неговата съпруга, от незапомнени времена селяните от с. Ляски правят курбан. Една година не направили жертвоприношение и според народната вяра светецът взел жертва – малко момиченце. В заключение, след широк сравнителен анализ, авторът излага хипотезата, че навярно се касае за съхранени в образа на митологичния змей, макар и в силно фолклоризиран вид, черти и функции на Тракийския Дионис.

Васил Марков. Теренно обхождане с цел издирване на археологически обекти по проект „Тракийски светилища от Западните Родопи и Пирин“. – В: *Археологически открития и разкопки през 2004 година.* - София: БАН, 2005, с. 66-67 (съавтор доц. д-р Ал. Гоцев).

Резюме

Теренните обхождания представляват четвърти етап от съвместната комплексна изследователска програма на НАИМ при БАН, ЮЗУ „Неофит Рилски“ и Регионален етнографски музей – Пловдив. В Западните Родопи

са регистрирани четири значими мегалитни светилища със скални изсичания в м. Гарванова скала, с. Гарван, м. Скалите на Западния бряг на р. Вищерица, на връх Острец край с. Буково и на връх Митровица край с. Осеново. В две от тях – при връх Митровица и връх Острец се наблюдават следи от култова архитектура.

В Пирин са проучени 4 скални светилища по река Ретиже: в м. Бабини Видини кошари, м. Капатника, м. Изворите, м. Калинова затока. На източния бряг на Поповото езеро (2200 м.н.в.) е открит забележителен по размерите си мегалитен жертвеник с форма на обърната пирамида, хоризонтална скална площадка, сакрална пещера и кръгли изсичания. В северния край на циркуса под връх Полежан е регистриран каменен трон с кръгли изсичания върху скални масиви наоколо. Керамичният материал открит в съседство на последните два паметника се отнася към I хил. пр. Хр. Следи от култови практики са регистрирани при южния (Демир капия) и западния (Северна джангалска порта) вход на циркуса. Североизточно от връх Безбог в м. Деткова тумба, м. Койчевото, м. Подградишка тумба са регистрирани три светилища с кръгли скални изсичания.

При изследване обредността на празника Св. Дух на Лесков връх (землище на с. Ново Ляски, Гоцеделчевско) бе регистриран жертвеник – изсечена в скалата крушовидна яма. Той се използва и понастоящем за поднасяне на дарове и извършване на традиционни обредни практики, частично християнизирани.

Регистрирани са четири антични селища в м. Градището и м. Орело при с. Обидим и до черковищата „Св. Текла” и „Св. Никола”, при Добринище. Те датират от предримската и късноантичната епоха. Могилни некрополи са регистрирани на връх Вещерица, в подножието на връх Острец и на връх Митровица в Западните Родопи. Регистрирани са следи от металодобив в Западните Родопи и в Пирин.

Васил Марков. Следи от една антична мистериална легенда в българския фолклор. - Проблеми на българския фолклор. Т.Х. Фолклор - идентичност - съвременност. – София: БАН, 2005, с. 274-280.
Резюме

Изследването е резултат от многогодишните теренни проучвания на автора с екип в Централния Балкан и в Югозападна България, посветени на митични персонажи, свързани със скални феномени. Цяла голяма група български фолклорни легенди се свързва с най-високите скалисти върхове в Централния Балкан - Марагидик, Юмрукчал (Ботев връх, б.а.), Кръстците, Купените и редица други с Крали Марко и неговата сестра Мара. Изследвана е връзката на една от най-богатите като културни наслоения легенди с откритото от автора, с екип, тракийско светилище на връх Чучул и редица още скални феномени. Легендата е тълкувана като

артефакт от двуборческия мит, а в известна степен и като артефакт от сезонните земеделски митове. Втората част от изследването е посветена на забележителния комплекс от народни легенди и традиционни култови практики, свързани със сакрализираната в Древна Тракия кръгла като план територия на циркуса на Поповото езеро в Централен Пирин. В изследваните местни легенди, позовавайки се на широки паралели в античната и в частност древноелинска и древнотракийска митология, авторът открива артефакти от мистериалната легенда за отвличането на Коре - Персефона от Хадес, следи от катабазис, следи от двуборческия мит. Следите от религиозна почит, поддържана до много късно в традиционната култура както на християните, така и на мюсюлманите към това древно свято място. Откритите археологически свидетелства – мегалитни жертвеници и каменен трон, карат автора да счита, че се касае за особено значим древнотракийски култов център.

Васил Марков. Следи от слънчевия култ в обредната трапеза от Централна Стара планина. – В: Обредната трапеза: Сборник доклади от XI-та Национална конференция на българските етнографи - Пловдив 2005. - София: ЕИМ при БАН, 2005, с. 296-300.

Резюме

Следи от слънчевия култ в народната вяра от Централна Стара планина се наблюдават в значително количество, при това както в народните култови практики, така и в изобразителния фолклор. Изследването е посветено на традиционните обреди от черковището „Св. Дух” на мах. Топля, с. Г. Желязна, Троянско. Черковището е разположено край древнотракийска погребална могила. Това е топос, аналогичен на този, от който започва началото си и Троянския манастир. Забележителното тук при култовите практики е, че големите медни казани, в които се приготвяла храната, се разполагали край кръста-жертвеник на черковището, който задължително трябвало да се опръска от кръвта на животните, пренесени в курбан. Тук свещеникът освещавал храната и от тук тя била раздавана на участниците в обреда, които били насядали в кръг, с лице към кръста. Ако си представим графично картината на изследвания традиционен обред ще установим, че тя представлява кръг с точка в средата – един древен символ на обожественото слънчево светило. Навярно се касае за проектиране на слънчевия кръг върху земята в култов обред, изпълняван на традиционен народен празник, когато слънцето е в силата си, по смисъла на календарния кръговрат, т.е. касае се за съединяване на небесното и земното начало. Картина, която се наблюдава аналогично в плановете решения на древнотракийските погребални могили – кръг, проектиран от основата ѝ върху земята и най-сакралната част – погребението в центъра. Навярно става дума за митологични

символи, чиито произход трябва да се търси в религиозно-философските идеи на тракийския орфизъм. Като паралели са приведени култовите практики, свързани с храненето на българите в този регион, формата и декорацията на паралията, на обредните хлябове и изображенията на слънца от българската възрожденска дърворезба.

Васил Марков. Новооткрито тракийско светилище от Средна Места. – Известия по история, 2005, № 2, с. 247-251.

Резюме

Анализирана е скалната арка от тракийското светилище ”Скрибина”, край с. Крибул, Гоцеделчевско – Западни Родопи. Анализът е направен в сравнителен план с мегалитните светилища „Цареви порти” край с. Ковачевица и „Поп Симонов мост/Градището” край с. Долно Дряново. Изследваната скална арка представлява отвор в огромна скала, разположена сред дъбова горичка. Тя е насочена на североизток, към някой от ранните пролетни изгреви на слънцето. Провирачката от Скрибина е най-известната в региона, служеща за лекуване на всякакви болести и особено на женско безплодие. Задължително болният се води тук от възрастна жена от село Крибул, посветена в тайнството от своята майка или много близка роднина. Тя първа отива до скалния отвор и се моли. След това чука с дърво или камък по скалата и произнася следното заклинание, викайки стопана на святото място:

„Ако спиш – събуди се

Ако си далеч – ела

Да дадеш здраве на тези хора”.

Всичко се повтаря три пъти. Така става ясно, че лекува не камъкът, според народната вяра, а голямата черна змия, зооморфният образ на Тракийският Дионис – Сабазий от тракийската древност. Жената премерва болния с червен конец, който поставя върху скалата. По дървена стълба болният се изкачва и преминава през отвора. Скалата трябва да го „стисне” за да получи здраве. После той стъпва на горната скална площадка, където лекуващата баячка го опалва в кръг със запален калчищен конец – приобщава го към огнения диск на слънцето по мито-ритуален път. Едва тогава болният сваля старите си дрехи, изоставя заедно с тях болестта си и остава по нови дрехи – придобива нова същност на преобразен, здрав човек. После пуска монети върху култовата площадка, навярно дар за змията-стопан, който му е дарил здравето. Накрая скалната арка се опалвала с огън – сега се стреля в нея с пушка. На излизане лекуваният хвърля камък назад без да се обръща с пожеланието повече да не се връща тук – т.е. да е получил така исканото здраве. На базата на множество антични и фолклорни паралели авторът тълкува обреда като артефакт от древния тракийски култ по обезсмъртяването.

Васил Марков. Древноезическо наследство в българските народни легенди за каменни сватби. - В: Етнологията вчера, днес и утре. - Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий”, 2006, с. 375-380.

Резюме

Българските народни легенди за каменни сватби са свързани със забележителни скални феномени. Най-често те имат огромни обеми и причудливи форми, настойчиво оприличавани от народа в почти всички крайща на етническата ни територия като булка, младоженец, кумове, сватове и др. В резултат на комплексните етнологички, археологически и културологични проучвания стана ясно, че две легенди от този тип, закрепени на терена върху най-високата, скалиста част на Централна Стара планина и Централен Пирин могат да се свържат с древнотракийски свети места (връх Чучул в Стара планина и циркуса на Поповото езеро в Пирин) и имат отношение към древната езическа представа за свещения брак. Като възможен архетип е посочен мита за отвличената от Хадес Коре-Персефона. Изследвани са също скалните сватби край с. Осеново (край тракийското светилище „Митровица”) в Западните Родопи, сакрализираните в Древна Тракия скални сватби край с. Медово, Чирпанско (Средна гора) и от с. Стоб (западно подножие на Рила). Анализирани са също и каменната сватба от Белоградчишките скали, както и легендата за името на връх Миджур в Западна Стара планина. Приведени са паралели по литература от територията на България и Р Македония. Авторът обръща внимание на темата за греха, настойчиво повтаряща се при една група легенди. Той обяснява този факт с християнизацията на древния езически мит, обръщането на значението на символите, така че те да започнат да обслужват християнския морал и християнското общество като цяло. Така старите езически митове „записани” върху релефа чрез импозантни и впечатляващи като форма скали, получили нови функции – да внушават християнската етика, вписвайки се така и в народната култура на българите.

Васил Марков. Древнотракийско мегалитно светилище край Царев връх – предшественик на Рилския манастир. Културно-исторически и етногенетични аспекти. - В: Годишник на факултета по изкуствата при ЮЗУ "Неофит Рилски". Т.IV, - Благоевград: УИ Неофит Рилски, 2006, с.87-91.

Резюме

Изследвана е огромната като мащаби – 5 километрова сакрална територия от билото на Южна Рила, разположена между „Марков камък” в подножието на Царев връх и Марков връх и на повече от 2000 м. н.в. На

практика сакралната територия се оказва ограничена между двете стъпки на Крали Марко, така както ги описва местната легенда, тълкувана от автора като артефакт от древния мит – „записан” върху релефа на Южна Рила. Анализирани са многобройните скални изсичания върху сакралната територия с кръгла форма, както и особено с форма на човешка или конска стъпка. Направен е опит за реконструкция на магическите им функции. Авторът обръща специално внимание на факта, че територията на светилището съвпада с трасето на пътя на поклонниците между Рилския манастир и Атон. Счита, че това трасе е маркирано от множество още тракийски светилища по долината на Горна и Средна Места, проучени от автора и екипа му. Изказва се хипотезата за съществуването на свещен път тук още в древността. Специално място е отделено на най-сакралната част от светилището – Маркова скала, разположена в западното подножие на Царев връх и представляваща монументална мегалитна арка. На базата на широк сравнителен анализ авторът я тълкува като съоръжение, служещо за обезсмъртяване на тракийски царе. На базата на цялостния анализ, накрая авторът предлага хипотезата, че изследваното светилище е вероятно древнотракийския предшественик на Рилския манастир.

Васил Марков. Древноезическо наследство в българското народно изкуство: Учебник. - Благоевград: УИ „Неофит Рилски”, 2005.

Резюме

Наследството от езическата древност в българската народна култура и в частност в българското народно изкуство представлява една необятна като обем и безкрайно благодатна като проблематика за проучване тема. Чрез нея в най-голяма степен може да се илюстрира сложният и дълъг път на развитие на художествените идеи и образи, многобройните и многопластови като резултат, културно – исторически наслоения в тях.

Изследването на движението на художествените идеи, образи и символи във времето и пространството е сложен и деликатен процес, изискващ много добре подготвени специалисти, обикновено в няколко области като история на културата, изкуствознание, етнология, археология, история на религията и др. и в такъв аспект тази проблематика се оказва най-близка на културологията като наука.

Учебникът стана възможен в резултат на натрупалите се вече значително количество изследвания в областта на древното наследство в българската народна култура като цяло и в частност на българското народно изкуство. Той е изграден основно върху проучванията и откритията на автора на терен, в областта на българското народно изкуство, както и върху монографичните му изследвания в тази област. Изданието се опира и върху най-новите, значими издания по проблемите на българското народно изкуство. Учебникът е богато онагледен с

художествени паметници от българското народно изкуство, голямата част от които са открити от автора на терен. Други се съхраняват в български художествени и исторически музеи. За да се илюстрира максимално добре процесът на културно – исторически наслоения в българското народно изкуство са използвани и изображения от световното художествено наследство. Предназначен е за студентите – културолози и художници, следващи курса лекции по българско народно изкуство. В същото време учебникът може да бъде полезен и за един широк кръг студенти и специалисти от обществените и хуманитарните науки като историци, етнологии, фолклористи, археолози, изкуствоведи и др.

Васил Марков. Теренно археологическо проучване в района на Царев връх, Рила планина, землището на с. Бистрица, община Благоевград. – В: АОР за 2006. - София: НАИМ при БАН, 2007, с. 167-170.

Резюме

При теренното проучване е обходена основно билната част от южния дял на Рила планина между Царев връх и Марков връх в землището на с. Бистрица, община Благоевград. Изследваният регион се намира само на около 7 км южно от Рилския манастир. Надморската височина варира между 2000 и 2474 м. Изявени материкови скали покриват цялата югоизточна част на Добро поле. Голяма част от тях са маркирани със скално изсечени жертвеници. Наблюдават се най-често вкопавания с кръгла форма. Те често са съчетани със скални изсичания, имащи елпсовидна форма и напомнящи голяма човешка стъпка. Третият вид вкопавания имат сърцевидна форма. Значителен интерес представлява най-монументалната скална група в югоизточната част на скалния венец. На върха на скалата се наблюдават два сложни като структура скални жертвеника, изградени само от скално изсечени канали. Източно, в непосредствено съседство, се намира друг жертвеник, който при поглед отгоре наподобява антропоморфна човешка маска. Най-голям интерес от сакралния център в Добро поле представлява монументалната скална арка, разположена в северозападния му край и в югозападното подножие на Царев връх. Използвана е монументална материкова скала. В средата и се наблюдава естествен процеп. Върху каменен блок, положен над арката, са изсечени два огромни жертвеника с форма на човешки длани. Горе, върху материковата скала са оформени няколко вкопавания с кръгла и стъпковидна форма. От тях също „изтичат” улеи, които се „вливат” в просвета на арката. При западния просвет на описваната скална арка, от юг е оформена втора арка, много по малка по размери. Изключителен интерес представлява огромното скално „яйце”, намиращо се зад скалната арка. Отгоре е маркирано в древността с цяла група скални изсичания с кръгла, сърцевидна и с неправилна форма. Навярно се касае за паметник, свързан с

основния орфически космогоничен мит, разказващ за раждането на струящия светлина бог Фанес (Ерос, Протогенос) от космическото яйце. Наличието на улеи, изтичащи в просвета на арката, при това с възлияния „отгоре”, свидетелстват за извършвани тук орфически култови практики, свързани с обряда на обезсмъртяването или обновяването на царската власт.

Васил Марков. Една сакрализирана река от Западните Родопи. – В: Хуманитаристични изследвания за Родопите в началото на XXI век. - Смолян: Регионален исторически музей „Стою Шишков”, 2007, с. 346-352.

Резюме

Изследването е посветено основно върху археологическите свидетелства за сакрализирането на река Вищерица от Западните Родопи в епохата на тракийската древност. Изследвани са тракийските мегалитни светилища Кара кая – при изворите на реката, както и Кара таш, Салъков бук, Али алан и Конарево по двата бряга на течението ѝ. На базата на широки паралели с други тракийски паметници, с антични писмени и български фолклорни източници е направен опит да бъде частично реконструиран основният двуборчески мит, който според автора е „записан” чрез „следите” в изследваните от него и екипа му мегалитни тракийски светилища по течението на река Вищерица.

Васил Марков. Културно наследство и приемственост. Наследство от древноезическите свети места в българската народна култура: Автореферат на дисертация за присъждане на научната степен „Доктор на науките за културата”. - София, 2007
Резюме. (Справка за научните приноси в дисертацията)

1. Открити и въведени в научен оборот са значително количество неизвестни и малко известни на науката древноезически свети места, свързани с български народни легенди и обреди, част от които представляват уникални културно-исторически комплекси.

2. На базата на резултатите от дългогодишни теренни проучвания и цялостния анализ е изказана тезата, че ако в земята са се съхранили материални следи от древните обредни практики, то в българските народни легенди и ритуали, свързани с древноезическите свети места могат да се открият живи артефакти от древния мит и обред.

3. В резултат на направените анализи авторът е очертал конкретни пътища за проникване на завареното средиземноморско културно наследство от древноезическите свети места, във формиращата се ранносредновековна българска народна култура. Изяснена е ролята на

общата индоевропейска основа на фолклора и на християнската религия в този процес.

4. Проследена е съдбата на древноезически свети места през Същинското и Късното Средновековие, като са анализирани сложните процеси на културно-исторически наслоения, свързани с тях.

5. Като важна причина за съхраняването на изследваните древноезически митове и обреди авторът е посочил връзката им с особено важната за традиционния народен колектив семантична верига раждане, живот, здраве, плодородие, благополучие и накрая – безсмъртие.

6. Оригинален принос има откритието на автора, че природните феномени били трайно усвоени в културно отношение още в древността и превърнати в митологични символи. Чрез тях митът бил здраво „записан” върху релефа на местността и така се предавал във времето, включително и между отделните етноси.

7. В резултат на изследване на традиционни лечебни обреди по провиране през сакрализиранни мегалитни арки, пещери и долмени, е изказана тезата, че то най-вероятно представлява наследство от „обрета на обезсмъртяването” в Древна Тракия. Календарната обвързаност на ритуалите с древната Нова година предполага в семантичен план ритуали по обредно-магическо сливане на човешкия микрокосмос с извечния кръговрат на макрокосмоса.

Васил Марков. Културно наследство и приемственост. Наследство от древноезическите свети места в българската народна култура: Монография. -Благоевград: УИ „Неофит Рилски”, 2007.

Резюме

Изследването е посветено на древноезическото наследство в българската народна култура. То има за цел да проследи процесите на приемственост и културно-исторически наслоения в българската народна митология, както и на пренасянето на митологичната информация във времето и пространството. Резултат е от теренни проучвания на автора на древноезически свети места върху цялата етническа територия на българите. Притежавайки обаянието на вечни култови центрове, в част от тях се трупат културно-исторически наслоения, които носят спецификата на своята епоха, на етносите, на религиите и митологиите, които са ги създали. Във Въведението е направен още кратък преглед на историята на проучванията. Посочено е, че за постигане на поставените цели са използвани семантичният, структурният и функционалният анализ на източниците. Прилагани са сравнителният, сравнително-историческият метод и метода на историческата реконструкция.

В първа част „Змеят от древноезическите свети места” са анализирани голяма група български народни легенди и обредни практики,

произхождащи от палеобалкански свети места, свързани с култа към змея. В първа глава „Змеят – гръмовец и стопан” са коментирани функциите и генеалогическите връзки на змея от българската народна митология с древните божества на бурята, явяващи се за Източното Средиземноморие и Балканите и като сезонни божества – покровители на плодородието. На базата на сравнително-историческия анализ с хетската, западносемитската, месопотамската, древноелинската, славянската и други митологии са открити индоевропейските и прединоевропейските черти в този митологичен персонаж. Втора глава е посветена на „Змеят и сакрализираната река”. Анализирани са сакрализираните в древността реки от Западните Родопи, Пирин и Рила. Коментирани са древнотракийските мегалитни светилища, маркиращи бреговете им. Като паралели са привлечени сведения за сакрализираните реки в Древна Елада и в Древна Тракия, както и многобройни аналози от българската народна вяра. Разгледани са функциите на митологизираната реката като пазител на скритото богатство в древността и артефактите от тази митологична представа в българската народна култура. Трета глава е посветена на „Змеят и отвличената мома”. Анализирани са солидното присъствие на темата за „змейската сватба” в множество български народни легенди свързани с древнотракийски светилища. В архетипно отношение те са сравнени с мистериалната легенда от Елевсина. Отвличането на момите в змейски пещери, сакрализираните в древността като свети места, е тълкувано като артефакт от митологичната представа за смъртта като сватба в отвъдния свят. В Древна Тракия изследваният мит бил особено важен, тъй като разказвал за зачеването и раждането на младия бог. Той бележел процеса на новото раждане и възраждането на природата за нов живот, в началото на всяка нова година, през пролетта.

В четвърта глава „Змеят, каменните сватби и древноезическите свети места” са анализирани легенди за каменни сватби, свързани с древнотракийски мегалитни светилища. Коментирани са като фолклорно наследство от мита за свещения брак. Разгледани са следите от инцест. Приведени са паралели от античната митология и е обърнато специално внимание на близостта с орфическия мит за раждането на Дионис – Загрей. В заключение е посочено, че обърщането на семантиката на древните митове за свещения брак, „записани” върху релефа като каменни сватби, ги е превърнало в нравоучителни християнски легенди и ги е принесло във времето.

Втора част е посветена на „Следите на Бога от древноезическите свети места”. В първа глава „Следите от Крали Марко” са анализирани легендите описващи тракийски мегалитни жертвеници като дом на митологичния герой. Те ни представят Крали Марко като грамаден конник, свързан със светилище. Вероятно същият, който откриваме, като изобразителен код, от каменните оброчни плочки на Хероса. Така

мегалитните светилища пазели образа на конника, който днес вероятно бихме нарекли “виртуален”, съхранен в народната вяра и закрепен чрез изследваните от нас символи върху вечността на скалата. Лечебните и продуциращи плодородие обредно-магически практики, свързани с Крали Маркови камъни са изведени генеалогически от мистериалните обреди на преход. Обичайната практика да се вика оттеглилия се в пещера герой е коментирана като артефакт от древните религиозно-митологични практики от Източното Средиземноморие да се вика временно оттеглилото се под земята сезонно божество. Анализирани са и древноезически свети места маркиращи позицията „горе” и подсказващи почитането там на ураничното, соларно начало на древнотракийското мъжко божество, наследено по-късно от фолклорния образ на Крали Марко. Във втора глава „Следите от свети Иван Рилски” централно място е отделено на новооткритото от нас мащабно тракийско мегалитно светилище край Царев връх в Рила. Това е мястото, откъдето според житията и народните легенди, българският цар Петър I се съветвал със св. Иван Рилски. Предложен е древнотракийски архетип, който може да се прочете в мита за тракийския владетел, периодично посещаващ свещената планина, за да се посъветва там с царя-жрец и бог Залмоксис. Откритата от автора монументална скална арка в подножието на Царев връх, заедно с изобразените върху и ръце на Бога и огромното каменното яйце, в съседство, са коментирани като материални следи от орфическия мит за Сътворението. Светилището е тълкувано във функционален план като място по периодичното обновяване на царската власт в Древна Тракия. Новооткритото от автора импозантно древнотракийско мегалитно светилище „Кръста”, край гр. Рила е тълкувано във връзка с легендите за разчленяването на зооморфния параедър на св. Иван – волът му. Търсен е архетип в орфическия мит за преследването и разчленяването на Дионис - Загрей от титаните във вид на бик. Коментирана е близостта на фолклорния образ на св. Иван Рилски с този на тракийският Бог на бурята - едно сезонно божество, бог на плодородието и предсказанията, и бог лечител. В трета глава „Следите от Демир баба” е анализирано алианското свято място Демир баба теке, наследило забележително по мащабите и значението си древнотракийско мегалитно светилище. В този вечен култов център се наблюдават едновременно артефакти от древната митология и архаични обредни практики свързани в най-голяма степен с култа към скалата. И до днес алианските поклонници търсят „следите” от Демир баба по скалите, обикновено представляващи древнотракийски жертвеници, защото за вярващия човек те са свидетелство, че героят някога, в изначалното митологично време, е бил тук. Този религиозен „факт” от своя страна превръща топоса в свещен. Така се затваря един вечен кръговрат между сакрална територия и религиозно съзнание, пренасящ мита и свързаните с него обреди, във времето между много поколения и епохи.

Коментирани са традиционните обредни практики, изпълнявани на Хъдрелез-Гергьовден, в сакрализираната още в Древна Тракия територия на текето. Обредното провиране през пещерите и стъпването в „следите” на героя е изведено генеалогически от обряда на обезсмъртяване в Древна Тракия. В преосмислянето на древния мистериален ритуал по отношение на най-големите ценности на традиционния колектив, са търсени причините за съхраняването на този уникален културен феномен от българските земи.

Трета част е озаглавена „Врати към безсмъртието от древноезическите свети места”. В първа глава „Врати към подземния свят” е разгледан проблемът за скалните арки, като неделима част от древнотракийските светилища и съхранените забележителни, по отношение на културно-историческото наследство, култово-обредни практики, представляващи обредно провиране през скални отвори. Те имат магически лечебен характер и като архетип са свързани с катабазиса. Навярно се касае за наследство от обредно-магическо слизание в утробата на Великата богиня – майка. Това ставало във време, когато първите слънчеви лъчи прониквали в скалната арка. Така посвещаваният ставал съпричастен с едно от най-големите тайнства - свещения брак. Навярно това се осъществявало с цел ново мистериално раждане. В такъв аспект може да се мисли, че преминавайки през скалната арка „лекуваният” в древността вече познавал вечния кръговрат на подреденият космос и бил посветен в безсмъртието. Специално внимание е отделено на скалните арки и ниши, оформени като пчелен кошер – домът на Великата богиня – майка, мислена в зооморфен вид като пчела. Като артефакт от древните мистериални практики по слизание и излизание от подземния свят са тълкувани лечебните обреди в пещери от Битолско и Тиквешко в Македония. Втора глава е наречена „Врати към небесните селения”. При цяла една група скални арки участващият в обряда по провирането се озовавал в позицията „горе” - на върха на скалата. Погледнато в структурно-семантичен план това ще рече на върха на космическата планина, в небесните селения. Опалването на болния тук в огнен кръг е тълкувано като следа от обредното сливане със слънчевото божество. Коментирани са провиранията в кръг наляво, като повторение на пътя на божеството и движение към отвъдното. Анализирани са каменните „котли”, събиращи „небесната” вода от върховете на скалите в древнотракийските мегалитни светилища. На базата на редица паралели с древноелинската, с хетската митология и българския фолклор е изказана тезата, че вероятно при обредните потапяния, посвещаваният следвал пътя на своето божество – Дионис. Накрая е разгледана откритата от нас сакрализирана в древността територия от циркуса на Поповото езеро в Пирин като център на подредения космос. Място, откъдето може да бъде осъществен преход от една в друга сфера на мирозданието.

В Заключението е посочено, че резултатите от комплексния научен анализ, ни дават основание да предложим тезата, че ако в земята са се съхранили материални артефакти от древните обредни практики, то в българските народни легенди и ритуали, свързани с древноезическите свети места, могат да се открият живи артефакти от древния мит и обред. Силно профанизирани, фолклоризирани и „исторически конкретизирани”, те са преживели хилядолетия. Причините са търсени в процеса на трайното усвояване на природните феномени в културно отношение и превръщането им в митологични символи още в древността. Чрез тях митът бил здраво „записан” върху релефа на местността и така се предавал във времето, включително и между отделните етноси. Предположен е културен контакт между новодошлото и завареното на Балканите население на ниво низша народна митология, имаща общ индоевропейски генезис. Обърнато е внимание на процесите на рушене на античната митология след въвеждането на християнството. Тази митология, макар и в процес на фолклоризиране, а може би и точно поради това, продължавала дълбоко да вълнува традиционния колектив, с извечни теми като раждането, съхраняването и продължаването на живота, смъртта и съдбата на човека в отвъдния свят. Теми, които твърде лесно преодоляват етническите граници, особено при смесването на културите, каквото се наблюдава на Балканите в Ранното Средновековие. Вторият път на културен контакт, според нас, е опосредстван от християнската религия и култ. Извършеният акт на религиозна промяна без съмнение приобщил тези древни свети места към християнската вяра. Това станало, обаче, с много компромиси, които позволили да се съхранят под „шапката” на християнството не само част от езическите митове, свързани с тях, но и немалка част от древните култово-обредни практики. Този процес далеч не бил еднократен и през Средновековието бил усложнен от нови религиозно – митологични наслоения. Традиционните народни обреди, свързани с древноезическите свети места, са посветени на няколко големи теми, вълнували извечно традиционния народен колектив - за раждането и живота, за здравето, за плодородието и благополучието на традиционното общество. Те представляват една дълга и здрава семантична верига. Макар и частично десакрализирани, езическите ритуали доживяват почти до наши дни, тъй като в повечето случаи засягат жизнено важни проблеми на отделния индивид, като тези за здравето или за продължаването на рода. Точно в тази група традиционни народни лечебни обреди, свързани основно с древнотракийски свети места, личат следи от посветителни практики: следи от катабазис, от обредното къпане, от проглеждането, от идеята за новото раждане, което ги доближава като структура до древния архетип на мистериалните ритуали. Всичко това ни дава основание да предложим тезата, че голямата част от коментираните традиционни лечебни обреди по провиране през мегалитни арки, пещери, долмени, най –

вероятно представляват наследство от един езически обред на преход, който за Древна Тракия е известен като „обредът на обезсмъртяването”.

Цялостният анализ ни позволява да предложим тезата, че при изследваните сакрални паметници са налице фолклоризирани артефакти от езическия култ, практикуван в конкретните древноезически свети места. Изводът е от изключително значение, тъй като превръща тези традиционни народни култови обреди и легендите – артефакти от древния мит, свързани с тях, в първокласни и богати домашни източници за палеобалканската и в частност за древнотракийската митология и религия.

Васил Марков. Потопените съкровища и сакрализираната река. В: Сб. Съкровище и сакрална топография. - София-Сливен: Нов български университет, 2008; МИФ, Т.13, с. 111-124.

Резюме

В статията са анализирани български народни легенди за потопени съкровища, в повечето случаи свързани с древнотракийски светилища по реките Канина и Вищерица в Западните Родопи, по река Ретиже в Централен Пирин, река Места в Южна Рила и река Черни Осъм в Централна Стара планина. В структурен и семантичен план легендите са сравнени с аналогични такива от антични писмени източници. Авторът е склонен да види в сакрализираните реки природен код на митологичната змия-змей, която при изследваните митологични текстове се явява и пазител на скритите/потопени съкровища. Личат артефакти и от древната митологична представа, свързана с царския култ в Древна Тракия, че само посветените в тайното знание могат да стигнат до съкровищата и да ги придобият безнаказано.

Васил Марков. Древното светилище под Царев връх – предшественик на Рилския манастир. – Будител, 2008, кн.2, с. 70-74.

Резюме

Царев връх в Рила планина е мястото, където според народната легенда българският цар Петър I се изкачил, за да разговаря и се съветва със св. Иван Рилски. Още при първите изследвания на житията и народните легенди за св. Иван Рилски, обаче се появява спор за датировката и произхода на легендата, като част от авторите я свързват с Античността. В светлината на последните научни достижения от областта на тракийската религия авторът предлага за легендата архетип от тракийската древност. Той може да се прочете в мита за гетския владетел, периодично посещаващ свещената планина Когайон, за да се посъветва с митологичния цар, жрец и бог Залмоксис, който след като преминал през смъртта и подземния свят, получил божественото безсмъртие и се

оттеглил в една пещера там. Паралелът с българската християнска легенда е очевиден. Към посочените източници от тракийската древност трябва да се добави и известното за още един митологичен цар, жрец и бог – Орфей, който всяка сутрин се изкачвал до върха на свещената планина, за да посрещне слънцето. Регистрирането на огромно по мащабите си – 5 км дълго мегалитно светилище в региона със следи от орфическия мит и артефакти от царски култ, свързан с обезсмъртяването дават основание на автора да изкаже хипотезата, че навярно става дума за древнотракийския предшественик на Рилския манастир.

Васил Марков. Древнотракийско мегалитно светилище „Марков камък” край Царев връх в Рила планина. Семантичен и функционален анализ. – In: Geoarchaeology and Archaeomineralogy. Proceedings of the International Conference 29-30 October, 2008 – Sofia. - Sofia: Publishing House “Sv. Ivan Rilski”, 2008, p. 177-179, (на английски език).

Резюме

Коментирано е новооткритото скално светилище „Марков камък” край Царев връх в Рила планина. С помощта на писмени, археологически, археоастрономически и етноложки източници е направен опит за реконструиране на древния обред и свързания с него мит. Многобройните скали на върха на планината, при изворите и горните течения на десните притоци на река Благоевградска Бистрица са маркирани с десетки скално изсечени жертвеници. Надморската височина се колебае между 1800 и 2367 м. Откритата на повърхността керамика при теренните обхождания отнася паметника към втората половина на I хил. пр. Хр. до IV в. сл. Хр. Най-сакралната част, без съмнение, е комплексът, съставен от скална арка, каменно яйце и скални гъби, маркирани от изсечени върху им жертвеници. Разположени са в югозападното подножие на Царев връх. Особено впечатляващи са скалните жертвеници, оформени като две човешки длани, върху сводовия камък на каменната арка, както и жертвеника с форма на огромна човешка стъпка, известна от фолклорната ни култура като „Крале Маркова стъпка”. Комплексът от знаци и символи ми даде основание да ги изтъквам като „запис” на орфическия мит за Сътворението, за раждането на светлия орфически бог Фанес от космическото яйце. Позовавайки се на фолклорните и писмените източници считам, че във функционален план мегалитното светилище „Марков камък” е служило за обезсмъртяване на тракийски царе чрез приобщаването им към свещения брак между Слънцето и Земята – символизиращи мъжкото и женското божество в Тракия. Този свещен брак е осъществяван, според древното митологично мислене, чрез проникването на слънчевите лъчи в скалната арка – символ на утробата на Великата богиня майка – отъждествявана със земята. Така,

присъствайки на този най-сакрален момент от Сътворението, вероятно чрез обредно провиране през мегалитната арка, включващо едновременно и обредна баня, тракийският владетел ритуално се раждал отново, прераждал се като доктринален син на Великата богиня от брака ѝ с върховното мъжко божество – слънцето, обновявайки периодично своята политическа и божествена власт.

Археоастрономическите наблюдения на паметника, извършени от д-р Ал. Стоев и д-р П. Мъглова установиха кой е празникът от древния календар – денят на лятното слънцестоене. Това от своя страна ми позволи да направя широки паралели с празничната обредност на Еньовден както в българската народна култура, така и в културите на ред индоевропейски народи и да предложи известна реконструкция на култово-обредния комплекс в това забележително тракийско мегалитно светилище.

Васил Марков. Древнотракийското мегалитно светилище „Марков камък” край Царев връх и сакралната топография на Южна Рила. – В: EURIKA. In honorem Ludmilae Donchevae-Petkovaе. - София: БАН, 2009, с. 39-46.

Резюме

Статията е посветена на астралните аспекти на светилището край Царев връх в Южна Рила. Изследвани са маркерите на изгревите и залезите на слънцето при лятното слънцестоене, на пролетното и есенното равноденствие, наблюдавани от мегалитната арка „Марков камък” на Добро поле. Авторът обръща внимание на факта, че всички тези точки са белязани с тракийски мегалитни жертвеници или със следи от тракийски култови практики, свързани с огън. В резултат от цялостното наблюдение на терена е изказана хипотезата, че наблюдаваната визуална връзка между тракийските светилища в Южна Рила е възможно да има астрономически аспекти и да се дължи на познанията на древните траки за движението на слънцето по местния хоризонт. Познания, обслужващи древнотракийската религия и култ.

Васил Марков. Културно-историческо наследство от култа към сакрализираната змия-змей в земите на тракийските сатри: Монография. - Благоевград: УИ Неофит Рилски, 2009.

Резюме

В монографията са изследвани артефактите от култа към сакрализираната змия-змей по писмени, археологически и фолклорни данни. Използвани са и извори от изобразителното изкуство. Голямата част от археологическите и фолклорните източници са новооткрити от автора и екипа му на терен. Много от изследваните тракийски светилища представляват уникални културно-исторически комплекси, състоящи се от археологически паметник и свързани с него легенди и народни култови практики, имащи античен произход,

В географско отношение изследването обхваща земите на тракийските сатри – Западните Родопи, Пирин и Южна Рила – на юг до крайбрежието на Егейско море. Тракийските сатри, които пазят в най-чист вид тракийската религия и притежават прочутото в античността светилище на Дионис-Сабазий.

Змията-змей е зооморфният символ на Тракийския Дионис и изследването и чрез един интердисциплинарен подход към източниците дава възможност да навлезем по-дълбоко в тракийската религия и култ. Във въведението пространно е представена специфичната методика на теренните изследвания и комплексният характер на проучванията. Направен е обстоен историографски преглед. В първа глава са анализирани местни легенди и култови паметници, свързани с мита за сътворението от частите на победения змей. Изследвана е семантичната връзка между змията-змей, изначалните води на мирозданието и сакрализираните езера, и реки от земите на тракийските сатри. Втора глава е посветена на генезиса на сакрализираната змия-стопан(ка) от българската народна вяра. В сравнителен план е изследвано древнотракийското наследство в народния обичай „Стопанова гозба” и лечебните култови обреди от тракийското мегалитно светилище „Скрибина” в Западните Родопи. Показани са общите соларни и хтонични характеристики на култа, както и връзката му с тракийската религия. В трета глава е анализиран култът към митологичния змей, свързан с древнотракийски мегалитни светилища от Централен и Южен Пирин. Показана е генеалогическата връзка с култа към сакрализираната змия от местния обичай „Стопанова гозба”, с култа към предците и с царския култ в Древна Тракия. Четвърта глава е посветена на мистериалните характеристики на култа и магическото предаване на тайното знание свързано със сакрализираната змия-змей. Изследвани са в сравнителен план функциите на жената, посветена в култа към змията-змей от българската народна култура с тези на жени-жрици и

прорицателки от древнотракийската и древноелинската култура. Акцентирано е върху образа на Пития от най-прочутото панелинско светилище в Делфи, като аналогичен образ на жената прорицателка от светилището на Дионис-Сабазий в земите на тракийските сатри. Прорицателки, които в една или друга степен са свързани с култа към змията-змей в древността.

В заключението са обобщени основните характеристики на култа към сакрализираната змия-змей като символ на Тракийския Дионис. Посочени са най-мащабните, известни, култово-обредни центрове на тракийската соларно-хтонична религия от земите на тракийските сатри, свързани едновременно и с култа към змията-змей и с царския култ. Това са светилища, които в немалка степен отговарят на характеристиката на култа, известен от античните писмени източници за прочутото древнотракийско прорицалище на Дионис-Сабазий.

**Васил Марков. Древнотракийско мегалитно светилище „Кръста” в Рила планина и култа към св. Иван Рилски. – In: Thracia XVIII, In memoriam of Alexander Fol. - Sofia, 2009, p. 319-324, (на английски език)
Резюме**

Изследвани са древнотракийското мегалитно светилище „Кръста”, разположено северно от град Рила, легендите за св. Иван Рилски свързани с него, както и следите от традиционни народни култови практики, съхранени до наши дни в това древно култово място. Като наследство от Великата богиня майка са тълкувани топонимите (и скалните изсичания в тях) Черната скала и Пчелата. Като християнизирано наследство от култа към Великата богиня е тълкуван и култът към св. Неделя, практикуван в скалите на южния бряг на Рилска река. В легендите за св. Иван Рилски са установени фолклоризирани артефакти от едно вечно умиращо и възраждащо се древно божество, имащо както хтонични, така и соларни черти. Божество, което едновременно е и покровител на плодородието. В съхранените лечебни ритуали на Гергьовден тук, край свещения извор, авторът открива следи от древния култ.

**Васил Марков. Разлог. История, традиции, памет: Монография - Благоевград: Ирин-Пирин, 2009, (С колектив: акад. Г. Марков, проф. д.и.н. Христо Матанов, доц. д-р Александър Гребенаров, доц. д-р Антони Стоилов, доц. д-р Димитър Тюлеков и др.).
I. Глава. Разлог и Разложко в древността.
Резюме.**

Тази глава от историята на Разлог има за цел да представи историческото развитие на Разлог и Разложкия край от времето на най-

ранните заселници в този регион от нашата страна – епохата на праисторическата, тракийската и тракоримската древност. Изследването е съсредоточено главно върху територията на съвременната община Разлог. Като паралели са привлечани и редица антични паметници и свидетелства, отнасящи се към територията на бившата Разложка околия, както и древни източници, свързани с един по-широк историко-географски регион на Рило-Родопския масив, от който Разложко е неделима част.

За съжаление изворовият материал за историята на Разлог и Разложко в древността е твърде оскъден. Античните гръко-римски автори рядко споменават този сравнително отдалечен от значимите антични градски центрове регион на Стария свят. Разполагаме най-вече със сравнително кратки сведения за историята и културата на тракийските племена сатри и беси, населявали тази част от Югозападна Тракия в древността. В самото начало е и системното археологическо проучване на региона на Горна Места. С много малки изключения, повечето от откритите антични археологически паметници са резултат или на случайни находки или само на теренни археологически обхождания. По тази причина повечето от паметниците не са изследвани в тяхната археологическа среда, в резултат на което не могат в повечето случаи, да служат като сигурни и категорични източници за древната история и култура на изследвания регион. Всичко това пък предполага известна хипотетичност на предлаганите от нас реконструкции. В значително по-добро състояние е изследването на езиковите източници. В науката те са предизвикали значителен интерес във връзка с дискусията за генеалогията на името на Пирин планина. Към тях се прибавя и интересът към произхода на хидронима Места и особено фундаменталното проучване на местните имена в Разложко на К. Попов, с добре открити тракийски, гръцки и латински следи в тях. На фона на малкото писмени и археологически свидетелства за древната история и култура от Разложко може да се отбележи сравнително доброто състояние на етноложките и фолклорните източници (резултат от изследванията на М. Арнаудов и И. Георгиева), част от които в науката се приемат като артефакти от тракийската древност в българската народна култура. За съжаление трябва да отбележим, че твърде малко са и източниците от древното изобразително изкуство тук. Изключение в това отношение правят особено ценните за науката каменни релефи от античните стели, открити в м. Столоватец край Разлог, публикувани за пръв път от Т. Танев и предизвикали оживени научни дискусии за произхода и етническата им принадлежност по-късно. Вниманието заслужават и редица паметници на праисторическото и древнотракийското приложно изкуство от този край публикувани от В.Николов и К.Масларов. Като източник са използвани и личните археологически и етноложки проучвания на автора и екипа му в региона, продължаващи повече от 10 години.

В изследването е приложен интердисциплинарния, комплексен подход към историческите източници, който въпреки оскъдното им количество дава възможност за извличането на максимална информация за древната история и култура на Разлог и Разложко.

Васил Марков. Одърци. Т.Ш. Тракийското селище. Късноримският кастел и укрепеното ранновизантийско селище: Монография. - София: НАИМ при БАН, 2009. Под печат, (С колектив: проф. д.и.н. Людмила Дончева-Петкова, доц. д-р Сергей Торбатов и др.)

I. Глава. Тракийското селище.

Резюме

Най-ранното селище в м. “Калето”, край с. Одърци, Добричко е възникнало през енеолитната епоха. Без съмнение причината за това трябва да се търси в развитието на производящата икономика на праисторическия човек и усвояването на нови територии за земеделие. Натрупванията на материални блага все повече водели до военни конфликти и необходимостта от защита на селищата. Този факт е много добре засвидетелстван от проучванията на Х. Годорова върху енеолитните култури в Североизточна България. В това отношение естествено укрепеният нос “Калето”, разположен на ръба на Добруджанското плато, предлага добри условия – изобилни карстови извори в подножието си – източник на вода, богата и плодородна почва в съседство на север, където нашироко се разстила плодородната Добруджанска равнина и добра защита от нападения, върху естествено защитения от стръмни долове и издигащ се над околния терен хълм.

Присъствието на селище от енеолитната епоха тук е засвидетелствувано от откритите при археологическите проучвания оръдия на труда: каменен чук, каменна тесла и каменно длето. Те имат добри паралели в съответни каменни оръдия на труда, датиращи от енеолитната епоха. Открити са също кремъчни микролити, фрагментирани керамични цедки с аналози в енеолитната епоха и керамичен фрагмент, изработен на ръка и украсен с набодена украса, намираща известни паралели в декорацията на съдове от култура Хаманджия. Като се вземат предвид и случайните находки, съхранявани в Регионален исторически музей – Добрич, селището тук трябва да се отнесе към епохата на енеолита - култура “Хаманджия”. Откритите оръдия на труда са свидетелство за наличието на дърводобив и зърнопроизводство в енеолитното селище в м. Калето при с. Одърци. Откритите керамичните фрагменти регистрират присъствието на гърнчарството.

За съжаление никъде при сондажните проучвания, които бяха извършени за изясняването на най-ранните пластове, не беше установен

некомпроментиран културен пласт от каменно-медната епоха. Енеолитните материали се откриват в по-късните пластове от предримската и особено от късноантичната епоха, когато без съмнение монументалната архитектура е унищожила напълно пласта от епохата на халколита.

Животът в м. Калето бил възобновен отново през ранната желязна епоха. Причините за повторния избор на това място за заселване трябва да са аналогични на тези от енеолита. Не без значение е и факта, че селището е разположено на важен търговски път, пресичащ Южна Добруджа и свързващ Черноморието с Долен Дунав.

При археологическите проучвания значително количество ръчно изработена керамика, датираща от ранножелязната епоха беше открита в пластове от средновековната, късноримската и елинистическата епохи. Всичко това свидетелства, че на много места този пласт също е бил унищожен от по-късното монументално строителство.

За разлика от най-ранния енеолитен пласт, който изглежда напълно унищожен, културните наслоения от старожелязната епоха са регистрирани в секторите както на българската, така и на полската експедиция, като дебелината му се колебае между 20 и 50 см. Този културен пласт често съдържа отухлена мазилка и ръчно изработена тракийска керамика.

Към този най-ранен период от съществуването на тракийското селище трябва да се отнесат тракийската крепостна стена, локализирана под северозападната петоъгълна кула на късноантичната крепост и източно от нея; фрагментите от каменни стени, ориентирани североизток – югозапад, открити от полския екип; фрагмент от жилище, изградено от дървени колове от сондаж „З” - кв. 230/253, намерено в източната част на крепостта от българския екип през 1981 г., ненарушен пласт под настилката на ранновизантийска улица, разположена между сгради XI и XIII – кв.178/179; автентичен пласт от ранножелязната епоха, локализиран при извършването на сондаж „Ж” – кв. 202/227, под нивото на локализираното там елинистическо жилище.

При проучването на средновековния некропол, разположен североизточно, в подножието на крепостта, също беше намерено значително количество керамика от ранножелязната епоха. За съжаление материалите бяха открити високо, смесени със средновековни и явно произхождат от разбития от по-късните паметници тракийски пласт, датиращ от старожелязната епоха. Въпреки това обаче те са важно свидетелство за това, че селището от старожелязната епоха е имало както укрепена, така и неукрепена част, прилежаща северно и североизточно към м. “Калето”.

Твърде малко е и информацията, която притежаваме за архитектурата на селището от елинистическата епоха край с. Одръци,

което по подобие на това от старожелязната било разположено, ако се съди по открития масов керамичен материал, както върху хълма “Калето”, така и непосредствено в северното му подножие. Няма данни за това, дали крепостната стена от предходната епоха е продължила да съществува и по – късно. Имайки предвид, обаче богатите находки от вносна гръцка керамика, открития монетен материал, както и засвидетелствуваното използване на скалните гробници в южното подножие на хълма, това е естествено да се предположи.

Присъствието на местна тракийска керамика и материалните следи от скално изсечени съоръжения, ползвани в орфическите култови практики свидетелстват, според мен, за това, че става дума за погребални съоръжения, принадлежали на тракийската аристокрация от селището в м. Калето. Този факт сам по себе си хвърля светлина не само върху етническата и социална картина през елинистическата епоха тук, но е и допълнително свидетелство за мястото на поселението от м. Калето в селищната йерархия, определяйки го по-скоро като селищен център, средоточие на местна родова аристокрация. Факт, който допълнително се подкрепя както от открития и анализиран от С. Торбатов нумизматичен материал, така и от многобройните фрагменти от скъпа вносна чернолакова гръцка керамика, използвана от жителите на крепостта.

Васил Марков. Теренни обхождания от Западните Родопи, Пирин и Рила. – В: Известия на Регионален исторически музей – Благоевград. Том V. -Велико Търново: Фабер, 2009, с. 94-103 (съавтори: доц. д-р А. Гоцев и доц. д-р А. Янков).

Резюме

Теренните обхождания са резултат от реализирането на комплексната научна експедиция „Тракийски светилища от Западните Родопи, Пирин и Рила” между 2001 и 2007 г. Тя е организирана от ЮЗУ „Н. Рилски” – Благоевград, НАИМ при БАН - София и Регионален етнографски музей – Пловдив. В нея, освен авторите на този доклад участвуват още колегата Михаил Ваклинов, докторанти и студенти от Студентския научноизследователски клуб за древни култури при специалност „Културология” в Югозападния университет, както и студенти от НБУ-София. В последния етап в проучванията се включиха и археоастрономите д-р Алексей Стоев - Държавна обсерватория „Юрий Гагарин”- Стара Загора и д-р Пенка Мъглова – Институт за изследване на слънчево-земни изследвания при БАН. През повечето време работеха едновременно три изследователски екипа на терен (два археологически и един етноложки), взаимодействайки си. Особено полезно беше сътрудничеството с етноложкия екип, който много често попадеше сред местното население на

изключително ценна информация за свети места свързани с мегалити, почитани и до днес в една или друга форма. На този комплексен подход към паметниците, още в хода на самото им регистриране в голяма степен дължим успехите на целия ни изследователски колегиум. Представени и анализирани са най-значимите открития на експедицията - тракийските светилища край с. Долно Дряново и с. Крибул, „Цареви порти”, край с. Ковачевица, „Кара кая”, „Кара таш”, „Али алан”, „Салъков бук” и „Конарево” в долината на р. Вищерица, „Митровица и „Острец” – всички в Западните Родопи; сакрализираната територия на циркуса на Поповото езеро и Ляски връх в Пирин; импозантното по мащабите си мегалитно светилище край Царев връх, това на Малък Мечи връх в Южна Рила и редица други.

Васил Марков. Една неизвестна скална маска на Дионис?! – В: Маскарадът и времето: Сборник доклади от научната конференция, проведена в рамките на 18 Международен фестивал на маскарадните игри „Сурва 2009”. - Перник: Аргус, 2009, с. 41-50 (съавтор доц. д-р А. Янков).

Резюме

Статията е посветена на локализираната от авторите през 2006 г. в рамките на комплексната научна експедиция „Тракийски светилища от Западните Родопи, Пирин и Рила” скална маска в тракийското мегалитно светилище край Царев връх в Южна Рила. Образът е оформен чрез изсечени в скалата улеи. Добре е очертано лицето. Личат очите и носът. Устата частично е повредена от ерозията. В горната част се наблюдават два извити рога. Този детайл е особено важен, тъй като в орфически химн Дионис е наречен „двурог”. Като украса за главата рогата са знак за йерархия. При анализа авторите се позовават върху паралели с погребални маски и шлемове-маски, известни от тракийската култура, тълкувани като знаци за осъществен преход. В заключение е изказана хипотезата, че изследваната скална маска – жертвеник може да се тълкува като божествена епифания на Тракийския Дионис върху сакрализираната скала. В подкрепа на тази теза е приведено и наблюдението, че образът „се появява” значително по-добре очертан, след като върху него се извърши възлияние с течност.

Васил Марков. Тракийското скално светилище „Св. Гергьова скала” край с. Бачево, Разложко и митът за слизането в подземния свят. – В: Сборник в памет на ст.н.с. д-р Румен Катинчаров. - София: НАИМ при БАН, 2009. Под печат.

Резюме

Тракийското скално светилище „Св. Гергьова скала” се намира в южното подножие на Рила, на ок. 5 км западно от с. Бачево, Разложко. Сакрализирана е импозантна група скали, разположена на добре изявен върху релефа скален хребет. В християнската епоха светилището е наследено от култа към св. Георги, в резултат на което там е построен параклис. Почти без прекъсване култовите практики се поддържат до наши дни. Тук се коли общоселският курбан на Гергьовден. Кръглите изсичания по южната част на скалата се считат от народа за следи от коня на св. Георги. В тях и до днес се поставят дребни монети за здраве. Пак за здраве се извършват и провирания през скалната арка на светилището. Тези обреди са тълкувани от автора като следи от катабазис и като древнотракийско наследство в народния празника Гергьовден, продължаващ да се чества в сакралната територия на древното мегалитно светилище.

Васил Марков. Християнски черковища от Западните Родопи и Пирин – наследници на древноезически свети места. – В: Известия на Исторически музей, Велинград. Т. III. - Велинград, 2009. Под печат (съавтор доц. д-р А. Янков).

Резюме

В изследването са анализирани теренни резултати от съвместния научно-изследователски проект „Тракийски светилища от Западните Родопи и Пирин” на ЮЗУ „Неофит Рилски”, НАИМ при БАН и РЕМ – Пловдив. Следван е интердисциплинарният подход, при който запазен периметър имат археоложки, културоложки и етнологички изследвания. Проучвана е традиционната празнично-обредна система, като ударението пада преди всичко върху празниците от летния цикъл, народната демонология, местните легенди, старинните лечебни места и свързаните с тях ритуални практики.

Проучването на селските черковища, наследили древнотракийски светилища и практикувания в тях култ навежда изследователите към размисли за корените на редица обреди и празнични комплекси, кара ги да правят интересни съпоставки с древнотракийската митология и религия и да стигнат до определени изводи относно етногенезиса на изследваните народни вярвания и обичаи.

Васил Марков. Гергьовден – празникът на възраждащата се природа в българската народна култура. - В: „Границите на културологията”. - Благоевград: УИ Неофит Рилски, 2009. Под печат, (на немски език).

За българите Гергьовден е най-големият календарен народен празник. Те казват „Голям ден Великден, още по-голям – Гергьовден”. Празникът е посветен на християнския светец св. Георги – патрон на земеделците и животновъдите. Според народните представи той бележел началото на пролетно-летния сезон, който продължавал до Димитровден. От Димитровден до Гергьовден бил есенно-зимния период на годината. Така, подобно на древните календарни и митологични представи от Източното Средиземноморие традиционната година у българите се делила само на две части – лято и зима. Според редица изследователи Гергьовден от българската народна култура е наследил и като календарно време, и като езически обреди древната Нова година, празнувана в Тракия и в цялото Източното Средиземноморие през пролетта. Светецът бил почитан на 23 април, стар стил – времето, когато природата се пробужда за нов живот след зимния сън и всичко наоколо се раззеленявало. В тази връзка и св. Георги и празникът му Гергьовден били наричани „цветен” или „зелен”. Това прозвище, което откриваме най-рано в названието на големия хетски пролетен и новогодишен празник от древността. Изследвано е древнотракийско наследство в народни легенди и гергьовски традиционни култови практики, в лечебни обреди от скалните тракийски светилища Св. Гергьова скала край с. Старо Ляски, Гоцеделчевско, Гергьова скала край с. Бачево, Разложко, Говедар камен на Овче поле край гр. Щип, Р Македония и Демир Баба теке край гр. Исперих в Лудогорието. Авторът счита, че в древността изследваните култови практики били призвани да приобщят посвещаваните в мистерията на вечния кръговрат, на вечното умиране и новото раждане на природата. Който успеел да премине тази инициация, можел да се надява на вечен живот през и след смъртта, т.е. да получи безсмъртие като се слее с вечния кръговрат на природата.

Васил Марков Къде е родопската Ниса!? – В: „Границите на културологията”. - Благоевград: УИ Неофит Рилски, 2009, Под печат. (съавтор доц. д-р А. Янков).

Резюме

Проблемът за локализацията на планината Ниса е поставен у нас в началото на ХХ век от именития изследовател на Родопите В. Дечов, който пише, че според местното население планината Ниса/Тиса се намирала на североизток от връх Енихан баба. При изследването на сакралната територия на тракийското светилище от връх Енихан баба една от

основните задачи на експедицията ни през 2009 г. беше и опит за локализиране на терена на свещената планина на Дионис – родопската Ниса. В резултат на извършените проучвания, авторският колегиум предлага хипотезата, че е възможно родопската Ниса, да се локализира в ридовете на Добростан и Градище. Основание за това ни дава фактът, че от светилището на връх Енихан баба се виждат върховете Инкая и Караджоов камък, маркирани с древнотракийски мегалитни светилища, както и Белинташ – място, където е регистрирано най-импозантното халколитно и древнотракийско скално светилище в средната част на Родопите.

Васил Марков. Стелите от Разлог и посвещаването в тайното знание от Древна Тракия – В: Семантика, естетика, култура. - Благоевград: УИ Неофит Рилски, 2010, Под печат

Резюме

Авторът предлага нов прочит на семантиката на образите и сцената от голямата плоча от тракийското светилище „Столоватец”, край Разлог. Счита, че се наблюдава сцена, изградена изключително от драконообразни същества. Образът на слънцето и змиевидната ладия, показана като двуглаво митологично същество, трябва да се възприемат като единния образ на соларно-хтоничното мъжко божество на траките, известно в съвременната литература като Тракийския Дионис, при това в неговия най-архаичен образ. Тоест, имаме сцена, която като образни представи отразява твърде ранен етап от древното религиозно мислене на траките, съответстващ на трако-пеласгийската религия, култ и изобразително изкуство. Като паралел на изследваното изображение авторът обръща внимание на съхранените в българския устен и изобразителен фолклор митологични представи за отъждествяване на слънцето със змея, позовавайки се от една страна на общобългарски, а от друга на местни фолклорни източници.

Специално внимание е отделено на поставената в устата на змията-змея дясна ръка на антропоморфната фалическа фигура върху стелата от Разлог. Според автора чрез този детайл, в напълно образен вид, е показано предаването на тайното знание от соларно-хтоничното божество на траките – Тракийският Дионис на прадеда, първия тракийски цар и жрец – син на слънчевото божество и Великата богиня майка. Тук имаме сцена на царско посвещение от най-архаичен тип. Основание за тази хипотеза относно семантиката на изследвания жест дава най-вече митологичната представа за слюнката, като веществото, чрез което се пренася тайното знание в древността. Най-показателен в това отношение е елинският мит, в който се разказва за това как минойският прорицател Полиид научил тайното знание да съживява мъртвите от змията, предал го на сина на цар Минос – Главк и накрая отново си го взел като накарал принца да плюе в устата му. Обърнато е внимание на артефактите от тази древна

митологична представа, съхранени в български народни приказки и легенди от изследвания регион.

Васил Марков. Древнотракийско наследство от българската народна култура. Структурни, семантични и функционални аспекти: Учебник. - Велико Търново: Фабер, 2010.

Резюме

Разработването на проблема за древнотракийското наследство в българската народна култура е особено актуално във връзка с изясняването на етногенетичните процеси, довели до формирането на българската народност и култура. По тази проблематика е натрупана вече солидна историография. Наблюдава се силно поляризиране на тезите на различните автори, което в немалка степен се дължи на недостатъчната сигурност на използваните източници. На първо място в тази посока стои проблемът, че основният дял извори – етноложките са записвани в края на XIX и през XX век и съдържат множество по-късни наслоения от епохите на Средновековието и Възраждането. Наслоения, които не винаги успешно могат да бъдат отделени с нужната степен на сигурност. Към този немалък проблем се прибавя и въпросът с общия, като цяло, индоевропейски произход на основните съставки, от които е формирана българската народност, което и в генеалогически план предполага общи, при това твърде старинни, елементи в културата на траки, славяни и прабългари. Проблематиката се усложнява още повече от факта, че нашите земи определено са част от един високо развит в културно отношение регион през Древността и Средновековието и търпят постоянни културни влияния от него, при това както в синхронен, така и в диахронен план. Влияния, които в една или друга степен и по различни пътища стават част от културното наследство на българите.

Днес все повече става очевидно, че тази сложна по характера си проблематика не може да бъде успешно изследвана единствено чрез сравнителния и сравнително-историческия метод. Необходим е комплексен подход към източниците, трупани в годините от различни класически науки като история, етнология, фолклористика, археология, изкуствознание и включването успоредно на структурен, семантичен и функционален анализ. Този подход за щастие все повече се практикува от редица наши изследователи и дава обнадеждаващи резултати за напредък в тази трудна и пълна с „подводни камъни” научна проблематика. Започна да се наблюдава сближаване на научните изводи, резултат от анализа на писмените, археологическите, фолклорните източници и да се създава основата за един по-глобален синтез. Успоредно с това комплексният подход в изследванията на наследството от тракийската древност беше

пренесен и при теренните проучвания. Все повече експедициите придобиват интердисциплинарен характер, включвайки специалисти от различни научни области като история, етнология, тракология, археология, фолклор, езиковедие, които взаимно се подпомагат и допълват при събирането и документирането на автентични извори от терена. Тези научни резултати от терена на свой ред импулсираха допълнително изследователите за използването на комплексния интердисциплинарен подход в студийните и монографични трудове, свързани с наследството от тракийската древност.

Настоящото изследване няма претенцията за изчерпването на проблема в пълния му обем. Познавайки се на постиженията в интересувашата ни научна област досега, то преимуществено представя авторските наблюдения върху древнотракийското наследство в българската народна култура, придобити изключително чрез теренни проучвания върху цялата българска етническа територия. Изследванията са основани върху една иновационна методика и концентрирани основно върху реликтите от тракийската духовност в български традиционни календарни празници, обичаи и обреди, изпълнявани върху сакрализираните още в Древна Тракия местности и природни феномени. Изследвани са и народни легенди, и митологични персонажи свързани с тези свети места, сочещи определено като генеалогия древнотракийски произход.

Коя е причината за този културен феномен? Тя, според мен, трябва да се търси в семантиката и функциите на изпълняваните тук древни обреди, засягащи най-интимните чувства и надежди на всеки индивид от човешкия социум, независимо към кой етнос принадлежи. А именно това са темите за раждането на живота, здравето, плодородието и богатството, както и получаването на блажен живот в отвъдното. Те са онази непреодолима притегателна сила, която водела и продължава да води поклонници с различна вяра към старите – християнизирани, а често и ислямизирани през Късното Средновековие древнотракийски свети места. Те били сакралните точки, където хилядолетия наред се срещали различни етноси, обменяйки културен опит и знания. И това е очевидно от множество още примери. Достатъчно е да се позова на съхранените и коментирани в текста култови практики за лекуване на женско безплодие от Говедар камен в Овче поле – Р Македония, където до наши дни и християни, и мюсюлмани, при това от различни етноси, продължават да поддържат древните езически обреди с исконната, дълбоко интимна надежда да получат така желаната рожба, която да продължи рода им. Същата неугасваща надежда продължава да води поклонници от различни религии и до днес в старото тракийско светилище „Скрибина” край с. Крибул, Гоцеделчевско. Списъкът естествено може да бъде значително удължен.

В бурята на многобройните преломни години били забравени голямата част от древните свети места и в повечето случаи те се превърнали

само в археологически артефакти. За щастие една малка, но много богата като народна вяра и култови обреди, част от тракийските мегалитни светилища времето сякаш е пощадило. Тя е вплетена неделимо в българската народна култура, както и в народната културата на етническите групи, които живеят вече столетия наред в българската етническа територия, давайки ни шанса днес да се докоснем до истинска „жива старина“ – частица от забележителната духовност на древните траки.